

Dobrochna Wójcik (red.),
Konrad Buczkowski, Jacek Czabański, Michał Jankowski

WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI WOBEC NIELETNICH W WYBRANYCH KRAJACH

1. WPROWADZENIE

Celem niniejszego opracowania jest dokonanie porównania wieku odpowiedzialności karnej przyjmowanego w systemach prawnych różnych państw. Porównanie to ma charakter ogólny, aby bowiem udzielić wyczerpującej odpowiedzi na pytanie, jak uregulowana jest odpowiedzialność karna osób nieletnich, konieczne jest nie tylko poznanie granic wiekowych tej odpowiedzialności przewidzianych w kodeksie karnym oraz w ustawie o odpowiedzialności nieletnich, ale także zbadanie, za jakie czyny odpowiada nieletni w tych trybach oraz jakie środki mogą być wobec niego zastosowane. Tabela 1 ma więc charakter orientacyjny i musi być interpretowana z dużą ostrożnością.

W dalszej części opracowania przedstawiono bardziej szczegółowe informacje dotyczące odpowiedzialności nieletnich niektórych z uwzględnionych w tabeli państw. Niewątpliwie każdy z systemów zasługuje na odrębną monografię, uważamy jednak, że warto zebrać w jednym artykule informacje o wielu systemach, nawet kosztem szczegółowości omówienia. W zamyśle autorów opracowanie niniejsze może dać zarówno ogólny pogląd na uregulowanie zagadnienia odpowiedzialności karnej nieletnich, jak i stanowić punkt wyjścia do bardziej szczegółowych badań porównawczych poszczególnych systemów.

Podstawą przekazywanych danych są zarówno teksty opublikowane (do których umieszczono stosowne odnośniki), jak i referaty, informacje uzyskane z ministerstw sprawiedliwości, uniwersytetów poszczególnych krajów oraz od ekspertów krajowych.

Tabela 1. Wiek odpowiedzialności karnej w wybranych państwach

Państwo	Odrębne zasady odpowiedzialności nieletnich	Odpowiedzialność karna według zasad takich, jak dla dorosłych, ewentualnie ze zmianami
Australia	10/14	17/18
Anglia i Walia	10/15	18
Austria	14/16	18/21
Belgia	16**/18	16/18
Białoruś	14***/16	14/16
Bułgaria	14	18
Cypr	10/12	18
Czechy	15	18
Dania	15	15/17
Estonia	14	18
Finlandia****	15	15/18
Hiszpania	14/15/17	18/21
Holandia	12	18/21
Irlandia	7/14*	18
Islandia	15	15/21
Liechtenstein	14	14/18/20
Litwa	14***/16	14/16
Łotwa	14	16/18
Malta	14	14/18
Niemcy	14	18/20
Polska	13	15***/17/21
Rosja	14***/16	14/16
Rumunia	14/16/18	16/18/21
Słowacja	15	18
Słowenia	14***/16	18
Szkocja	8/16	16/21
Szwajcaria	10/15*	15/18
Szwecja****	15	15/17/20
Turcja	11	15/18
Ukraina	14***/16	14/16
Węgry	14	18
Włochy	14	18/21

* Środki związane z pozbawieniem wolności nieletnich (więzienia dla nieletnich, zakłady itp.).

** Tylko przestępstwa drogowe.

*** Tylko w wypadku poważnych przestępstw.

**** Tylko złagodzenie wymierzanych kar, bez odrębnego postępowania dla nieletnich.

Źródło: Opracowanie własne.

2. ANGLIA I WALIA¹

Angielski system postępowania z nieletnimi różni się pod wieloma względami od uregulowań przyjętych na kontynencie europejskim, co wynika z ukształtowania tych rozwiązań w odmiennym systemie prawnym opartym na zasadach *common law*. Od początku lat 90. problem przestępczości nieletnich był szeroko dyskutowany, co było wywołane krytyczną oceną dotychczasowej praktyki. Wynikiem tego jest dość zasadnicza reforma całego systemu, której rozwiązania — jako bardzo interesujące, a co ważniejsze: skuteczne — warto pokrótce przedstawić.

Podstawowe akty prawne reformy postępowania z nieletnimi to ustawa o przestępstwach i zakłóceniach porządku publicznego z 1998 r. (*Crime and Disorder Act*) oraz ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich i dowodach z 1999 r. (*Youth Justice and Criminal Evidence Act*). Wprowadziły one wiele zmian organizacyjnych i nowe środki, które mogą być stosowane wobec nieletnich. Reforma jest stale monitorowana i właściwie trwa nadal. W systemie wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich dużą rolę odgrywa policja, a także rozszerzone dotychczasowe instytucje i powołane nowe. Odpowiedzialna za organizację całego systemu jest Rada do Spraw Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich, która sprawdza efektywność wprowadzonych zmian, a także zajmuje się promowaniem nowych programów i rozwiązań zapobiegających przestępczości nieletnich. Reakcje na przestępczość nieletnich są bardziej skoordynowane, położono duży nacisk na egzekwowanie decyzji odpowiednich organów (od nieletnich i ich rodziców) i przewidziano konsekwencje za niestosowanie się do nich. Jednocześnie zapewnia się szeroką „ofertę” różnych środków, programów oraz szkoleń dostosowanych do warunków i potrzeb nieletniego.

W systemie postępowania z nieletnimi bardzo istotną rolę odgrywają: policja, sądy dla nieletnich i zwłaszcza instytucje odpowiedzialne za wykonanie orzeczeń sądu.

¹ Patrz m.in. D. Miers, M. Semenchuck, *Victim-Offender Mediation In England and Wales*, [w:] *Victim-Offender Mediation with Youth Offenders In Europe*, pod red. A. Mestitz, S. Ghetti, Springer, Dordrecht 2005; W. Klaus, *Reforma wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Wielkiej Brytanii*, „Przeгляд Więziennictwa” 2004, nr 44–45.

2.1. GRANICE WIEKOWE

Dzieci w wieku poniżej 10 lat nie odpowiadają karne. Wiek odpowiedzialności karnej dorosłych wynosi 18 lat. Dzieci i młodzież w wieku od 10 do 18 lat odpowiadają przed sądem dla nieletnich według przepisów odnoszących się do nieletnich. Stosowanie jednak niektórych środków jest przewidziane dla nieletnich starszych — w wieku od 15 lub 16 lat.

2.2. ŚRODKI I KARY

Istnieje duża różnorodność środków o charakterze wychowawczym czy poprawczym, jak również możliwość nakładania na nieletnich różnego rodzaju obowiązków, nakazów i zakazów, których wykonanie skutecznie egzekwują powołane w tym celu specjalne organizacje.

Rodzaje środków i kar są następujące:

- **upomnienie i tzw. ostatnie ostrzeżenie.** Nieletniego, który pierwszy raz dokonał błędnego przestępstwa i przyznaje się do winy, policja może upomnieć, co odbywa się w obecności rodziców. Nieletni nie trafia do sądu i sprawa się na tym kończy. Jeżeli jednak nieletni ponownie popełnia przestępstwo również niezbyt poważne, policja udziela mu tzw. ostatniego ostrzeżenia i kieruje go do Zespołu ds. Zapobiegania Przystępczości Nieletnich. Nieletni może też zostać skierowany do zespołu, jeżeli po popełnieniu pierwszego czynu nie przyznaje się do winy albo gdy kieruje go sąd za dokonanie poważniejszego czynu. W praktyce sąd obligatoryjnie kieruje nieletnich do Zespołu (YOT), chyba że przestępstwo jest poważne — wówczas sąd stosuje inne sankcje;

- **przekazanie do Zespołu ds. Zapobiegania Przystępczości Nieletnich.** Ten środek orzeka sąd na okres od 3 do 12 miesięcy wobec nieletnich w wieku od 10 do 17 lat, gdy przyznali się do winy, a przestępstwo nie jest poważne. W zespole pracują specjaliści oddelegowani z różnych instytucji, takich jak policja, służba zdrowia, pomoc społeczna, kuratorzy. Po zdiagnozowaniu potrzeb i problemów nieletniego wspólnie z nim opracowuje się plan jego działań i podpisuje się z nim kontrakt, który musi wypełnić. Nieletni jest pod opieką zespołu przez okres wyznaczony przez sąd. W tym czasie uczestniczy w różnych programach edukacyjnych, szkoleniowych, terapeutycznych, medycznych itp. Może również naprawić szkodę wyrządzoną przestępstwem pokrzywdzonemu bądź społeczności; może, jeśli pokrzywdzony się na to zgadza, uczestniczyć w mediacji. Jeżeli nieletni nie wykonuje podpisanej umowy, nie chce

uczestniczyć w programach, sprawa wraca do sądu, który może wymierzyć inny środek;

- **naprawienie szkody.** Może to być naprawienie szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu albo ogólnie społeczności. Poświęcony na to przez nieletniego czas nie może przekroczyć 24 godzin. Forma naprawienia szkody może być bardzo różna (np. nieletni zmywa graffiti, uczestniczy we wskazanych zajęciach, wykładach czy nauce), pożądane jest jednak, aby te działania wiązały się z popełnionym przestępstwem;

- **zaplanowane działanie.** Jest to środek podobny do poprzedniego, tylko bardziej intensywny. Stosowany jest wobec sprawców bardziej poważnych przestępstw, takich jak włamanie czy rozbój. Program, którym nieletni musi się poddać, trwa 3 miesiące, jest nadzorowany przez YOT, a także szczególnie dostosowany do potrzeb nieletniego. Często jest też związany z naprawieniem szkody;

- **intensywny nadzór.** Jest to najsurowszy środek nieizolacyjny stosowany np. przy uszkodzeniu ciała dokonany przy użyciu broni. Maksymalny czas trwania tego środka to 3 lata;

- **godzina policyjna.** Jest to zobowiązanie nieletniego, aby w określonym czasie (od 1 do 12 godzin dziennie) nie opuszczał miejsca zamieszkania. Ten obowiązek może być połączony z innymi zobowiązaniami;

- **resocjalizacja w środowisku społecznym.** Środek ten zastąpił stosowany poprzednio dozór kuratora. Jest przeznaczony dla nieletnich w wieku 16–17 lat, może trwać od 6 miesięcy do 3 lat. Nieletni ma obowiązek uczestniczenia w programach pracy, leczenia (np. psychiatrycznego czy uzależnienia od alkoholu) itp.;

- **kara wykonywana w środowisku społecznym.** Jest to środek, który zastąpił pracę społecznie użyteczną. Stosowany jest wobec nieletnich wieku 16–17 lat i może łączyć się z odszkodowaniem dla ofiary lub społeczności, jak również z nadzorem. Te dwie ostatnie sankcje mogą być łączone;

- **szkolenie w zamkniętym zakładzie.** Jest to środek stosowany w zasadzie wobec nieletnich w wieku od 12 lat, choć tzw. upórczywi sprawcy mogą zostać poddani takiemu oddziaływaniu już od osiągnięcia wieku 10 lat;

- **umieszczenie w zakładzie dla nieletnich.** Jest to środek stosowany wobec osób w wieku co najmniej 15 lat. Ten zakład różni się od poprzedniego surowszym rygorem;

- **grzywna.** Wobec nieletnich jest stosowana raczej rzadko, i to zwłaszcza wobec nieletnich starszych, tj. 16–17-letnich, którzy mogą sami zapłacić.

Uzupełnieniem środków nieizolacyjnych są:

- **zobowiązania dotyczące rodziców;** sąd może nałożyć różne obowiązki na rodziców lub opiekunów, np. obowiązek uczestniczenia w przeznaczonych specjalnie dla rodziców programach dotyczących wychowania dzieci;

- **nadzór zabezpieczający nad dzieckiem;** środek ten stosuje się wobec dzieci zachowujących się aspołecznie, które mogą się w przyszłości dopuścić przestępstwa. Sąd może w takiej sytuacji orzec nadzór odpowiedzialnego urzędnika.

3. AUSTRALIA²

Australia jest podzielona na osiem stanów, w których obowiązują odrębne przepisy. System odpowiedzialności nieletnich zostanie przedstawiony na przykładzie regionu Australii Południowej. Nowa ustawa o nieletnich przestępcach weszła w życie w 1994 r. Jej celem jest zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu oraz uświadomienie nieletnim ich obowiązków, przy wymiarze kary zaś sąd powinien brać pod uwagę zarówno względy prewencji indywidualnej, jak i generalnej. W przypadkach, w których nieletni jest sądzony na zasadach takich jak dorośli, wymiar kary powinien uwzględniać odstraszący efekt kary wobec innych nieletnich.

3.1. GRANICE WIEKOWE

Minimalny wiek odpowiedzialności karnej we wszystkich ośmiu stanach Australii wynosi obecnie 10 lat. Nieletni w wieku od 10 do 14 lat uznawany jest za niezdolnego do ponoszenia odpowiedzialności karnej (w systemie *common law* tzw. *doli incapax*). Domniemanie to może jednak zostać obalone przez oskarżyciela. Nieletni w wieku 14–17 lat (lub 18 lat

²Patrz m.in. *Crime and Justice in South Australia — Juvenile Justice 2004*, Office of Crime Statistics and Research, South Australian Justice Department 2005; G. Urbas, *The Age of Criminal Responsibility*, Australian Institute of Criminology, „Trends and issues in crime and criminal justice”, listopad 2000, nr 181.

— w zależności od stanu) może być w pełni odpowiedzialny na gruncie prawa karnego, aczkolwiek sankcje różnią się od tych dla dorosłych.

3.2. ŚRODKI I KARY

Wobec nieletniego w wieku 10–17 lat można zastosować następujące środki:

- pouczenie (jeśli czyn jest drobny);
- ostrzeżenie policyjne, często udzielane przez specjalnego urzędnika ds. nieletnich, w obecności rodziców lub opiekunów;
- skierowanie sprawy na tzw. posiedzenie rodzinne. W sytuacji, w której nieletni przyznaje się do popełnienia czynu (jeśli się nie przyznaje, sprawa trafia do sądu), można zwołać posiedzenie, w którym uczestniczą, poza sprawcą, również ofiara, policjant i inne osoby. Posiedzenie ma na celu ustalenie najlepszego sposobu zadośćuczynienia;
- skierowanie sprawy do sądu dla nieletnich. Jurysdykcja sądu dla nieletnich rozciąga się na wszystkie sprawy, z wyjątkiem tych najważniejszych, a sprawa kierowana jest do sądu wówczas, gdy nieletni popełnił poważne przestępstwo, dopuścił się powtórnie przestępstwa bądź nie dotrzymał warunków ugody zawartej w trakcie posiedzenia rodzinnego.

Sąd dla nieletnich może orzec grzywnę, obowiązek pracy społecznie użytecznej lub nałożyć obowiązki. Może również nakazać izolację w zakładzie zamkniętym na okres do 3 lat, a także orzec areszt domowy. W przypadkach poważnych przestępstw nieletni może zostać poddany jurysdykcji sądu dla dorosłych (jest to obligatoryjne w przypadku oskarżenia o zabójstwo).

4. AUSTRIA³

W Austrii obowiązuje ustawa o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich z 1988 r. Ponadto sąd karny może stosować środki określone w prawie rodzinnym i w ustawie o opiece nad młodzieżą.

³ Patrz K. Bruckmüller, *Austria: A Protection Model*, [w:] *International Handbook of Juvenile Justice*, pod red. J. Junger-Tas, S. Deckera, Springer, Dordrecht 2006, s. 263 i n.

4.1. GRANICE WIEKOWE

Nieletnim jest osoba w wieku od 14 do 18 lat (granica obniżona z 19 lat w 2001 r.), przy czym niektóre przepisy procesowe ustawy mają zastosowanie do osób w wieku do 21 lat.

Wobec dzieci i młodzieży, już od wieku przedszkolnego, stosuje się środki prewencji w ramach programów dla dzieci, ich opiekunów, szkół i ośrodków rekreacyjnych. Programy te koncentrują się na pokojowym rozstrzygnięciu sporów, zapobieganiu przemocy, na integracji, problemach uzależnień, uczeniu rozróżniania dobra i zła. Realizują je nauczyciele, pracownicy socjalni, policja itp.

4.2. ŚRODKI I KARY

Wobec nieletniego w Austrii można zastosować:

- **rezygnację z ukarania.** Zrezygnować z ukarania można wtedy, gdy nieletni nie odróżnia dobra od zła, tj. jest opóźniony w rozwoju lub gdy nieletni w wieku poniżej 16 lat popełnił drobniejsze przestępstwo bez „poważnej winy”. W takich wypadkach prokurator umarza postępowanie i zawiadamia sąd opiekuńczy. Jeśli natomiast wniesiono już oskarżenie, sąd karny uniewinnia oskarżonego nieletniego;

- **dejurydyzację.** Polega na warunkowym zawieszeniu postępowania połączonym z probacją i nałożeniem obowiązków, np. zapłacenie określonej sumy czy wykonywanie pracy społecznie użytecznej. Można skierować sprawę do mediacji, jak również zasądzić (albo uzgodnić w mediacji) odszkodowanie dla pokrzywdzonego. Prokurator może wybrać dejurydyzację w zasadzie w wypadku przestępstw zagrożonych karą do 5 lat pozbawienia wolności, sąd zaś również w poważniejszych sprawach;

- **skazanie z odstępniem od wymierzenia kary.** W wypadku, w którym orzeczona kara nie przekraczałaby 3 miesięcy pozbawienia wolności, sąd może, po przeprowadzeniu rozprawy, odstąpić od wymierzenia kary;

- **wymierzenie kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.** Wykonanie kary można zawiesić na czas od roku do 3 lat;

- **grzywnę.** Wobec nieletniego można orzec grzywnę (dniówkową) od dolnej granicy do granicy górnej obniżonej o połowę;

- **karę pozbawienia wolności.** Może zostać orzeczona na co najmniej jeden dzień. W wypadku nieletniego górną granicę kary obniża się w zasadzie o połowę. Wyjątkiem jest kara dożywotniego pozbawienia

wolności i kara od 10 do 20 lat pozbawienia wolności, zastąpiona w wypadku nieletnich w wieku co najmniej 16 lat karą od roku do 15 lat pozbawienia wolności, a w wieku do 16 lat — od sześciu miesięcy do 10 lat. Wykonanie kary pozbawienia wolności można zawiesić w całości albo części. Możliwe jest również warunkowe przedterminowe zwolnienie po odbyciu połowy kary — w wypadku pozytywnej prognozy. Po odbyciu dwóch trzecich kary warunkowe przedterminowe zwolnienie jest natomiast zasadą, chyba że zachodzą wyjątkowe okoliczności uzasadniające przyjęcie, iż skazany może popełnić nowe przestępstwa. Każda osoba warunkowo przedterminowo zwolniona (oczywiście również nieletni) pozostaje pod nadzorem kuratora, chyba że zachodzą okoliczności pozwalające przyjąć, iż zwolniony nie popełni nowego przestępstwa.

W wypadku nieletnich odbywających karę pozbawienia wolności stosuje się przepisy o odbywaniu kary przez dorosłych, choć zasadą jest odbywanie kary w specjalnych zakładach dla nieletnich, jeśli zaś nie — to w wyodrębnionej części zakładu dla dorosłych. Różnica polega też na konieczności uwzględnienia szczególnych potrzeb nieletniego, takich jak kontynuacja nauki czy wymagany z uwagi na jego rozwój dłuższy czas przebywania na świeżym powietrzu. Nieletni korzystają z częstszych widzeń i mogą częściej otrzymywać paczki. Stosuje się wobec nich łagodniejsze zasady nakładania kar dyscyplinarnych, zakazu opuszczania celi albo umieszczenia w pojedynczej celi. Generalnie, rygor odbywania kary jest łagodniejszy, np. w ciągu dnia nie zamyka się drzwi do wspólnych pomieszczeń, niekiedy nawet bramy prowadzącej na zewnątrz. Nieletni może opuszczać zakład np. w celu wykonywania pracy na zewnątrz.

5. BELGIA⁴

Utworzenie w końcu lat 80. państwa federalnego miało wpływ na zmiany w organizacji i zakresie zastosowania systemu postępowania z nieletnimi w Belgii. Sądy właściwe w sprawach nieletnich pozostały na poziomie federalnym, natomiast wykonywanie środków wychowawczych orzeczonych przez sądy powierzono odpowiednim instytucjom w trzech

⁴Patrz C. Van Dijk we współpracy z E. Dumortier, C. Eliaerts, A. Nuytiens i R. Bitoune, *Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium*, Free University of Brussels, Faculty of Law, Department of Criminology, 2004.

regionach. Każdy z nich ma więc w tym zakresie własne, czasem nieco odmiennie, regulacje prawne.

Podejście do problemu przestępczości nieletnich i reakcja na nią są w dalszym ciągu oparte na federalnej ustawie o ochronie młodzieży z 1965 r., obowiązującej w całym kraju. Filozofia postępowania z przestępczością nieletnich wywodzi się w Belgii z początku ubiegłego wieku. W 1912 r. w ustawie o dzieciach uznano, że czyn nieletniego powinien być traktowany jako symptom jego problemów osobowościowych, rodzinnych i społecznych, a interwencja sądu możliwa jest nie tylko w przypadku popełnienia przestępstwa, lecz również wobec młodzieży wykazującej (jak to dziś byśmy powiedzieli) przejawy demoralizacji. Reakcja sądu powinna uwzględniać osobowość i środowisko nieletniego. Zasada legalizmu czy proporcjonalności powinna być osłabiona, a sędzia powinien mieć uprawnienia dyskrecjonalne. W ostatnich latach, mimo pewnych głosów krytyki orientacji rehabilitacyjnej ustawy i dyskusji zwolenników różnych opcji, sytuacja prawna nieletnich pozostaje właściwie, choć z niewielkimi zmianami, taka jak dawniej. Zmiany te (idące zresztą w różnych kierunkach) zostały wprowadzone nowelizacjami ustawy w latach 1994, 2002 i 2004.

5.1. GRANICE WIEKOWE

Granicą odpowiedzialności karnej jest ukończenie 18 lat. Od zasady tej są jednak pewne wyjątki. Gdy nieletni w wieku od 16 lat popełnia przestępstwo komunikacyjne, postępowanie jest automatycznie prowadzone przez sąd policyjny, tj. sąd najniższego szczebla. Urzędnik policyjny ma jednak możliwość przekazania sprawy nieletniego do sędziego dla nieletnich, gdy uzna, że bardziej adekwatne będzie zastosowanie środków wychowawczych, a nie karnych.

Sędzia dla nieletnich może wyjątkowo zdecydować o przekazaniu nieletniego (mającego ukończone 16 lat) do prokuratora, który po przeprowadzeniu postępowania przesyła sprawę do sądu dla dorosłych.

Stosowanie środków wychowawczych może być pod pewnymi warunkami przedłużone do osiągnięcia przez sprawcę wieku 20 lat.

Policja może poprzestać na udzieleniu nieletniemu nieoficjalnego „ostrzeżenia” lub na tymczasowym zarejestrowaniu popełnionego przestępstwa. Może wówczas zaoferować nieletniemu udział w programie edukacyjnym lub nakłonić go, by naprawił wyrządzoną szkodę. Jeżeli

jednak nieletni nie skorzysta z tej szansy i popełni ponownie przestępstwo, policja przesyła odpowiedni raport do prokuratora.

Prokurator może w sprawie nieletniego podjąć następujące decyzje: umorzyć postępowanie, przesłać ją do Specjalnej Służby ds. Młodzieży lub do sędziego dla nieletnich.

Sądowy system dla nieletnich dzieli się na dwie sekcje: jedna zajmuje się dziećmi potrzebującymi opieki (na zasadzie dobrowolności), druga zaś, czyli sąd dla nieletnich, nieletnimi przestępcami, sprawami cywilnymi oraz przypadkami z sekcji pierwszej, w których dobrowolna pomoc dla dzieci nie powiodła się i sytuacja wymaga interwencji. Sędzia dla nieletnich spełnia ważną rolę we wszystkich stadiach postępowania.

W trakcie postępowania przygotowawczego sędzia dla nieletnich może zarządzić przeprowadzenie przez służby społeczne wywiadu środowiskowego, badanie psychologiczno-lekarskie nieletniego, a także zastosować tymczasowe środki wobec nieletniego.

5.2. ŚRODKI I KARY

Tymczasowe środki to:

- nadzór;
- warunkowy nadzór;
- szczególne warunki to np. uczęszczanie do szkoły czy ośrodka opieki;
- praca społecznie użyteczna, trening edukacyjny;
- mediacja;
- umieszczenie w:
 - prywatnej instytucji albo powierzenie nieletniego prywatnej osobie,
 - miejscowym zakładzie dla nieletnich (półotwartym lub zamkniętym),
 - ośrodkiem federalnym — zamkniętym.

Nieletni może być umieszczony w zakładzie zamkniętym tylko z powodu „niebezpiecznego zachowania”, początkowo na 3 miesiące, z możliwością przedłużenia do 6. Dalsze przedłużenie pobytu nieletniego w zakładzie zamkniętym następuje na podstawie umotywowanej decyzji sędziego dla nieletnich (co najwyżej do ukończenia 20 lat) przy comiesięcznych kontrolach potrzeby dalszego pobytu nieletniego w zakładzie.

Po zakończeniu rozprawy (którą sędzia dla nieletnich przeprowadza jednoosobowo) sędzia może uchylić tymczasowe środki, orzec dalsze ich obowiązywanie albo zastosować inne. Warto wymienić te środki, mimo że częściowo się powtarzają:

- nagana;
- nadzór;
- warunkowy nadzór (który dzieli się jak poprzednio);
- umieszczenie w:
 - prywatnej instytucji albo powierzenie nieletniego prywatnej osobie,
 - miejscowym zakładzie dla nieletnich (półotwartym lub zamkniętym),
 - w zakładzie psychiatrycznym,
 - przekazanie nieletniego do sądu dla dorosłych.

Istnieją szczegółowe uregulowania dotyczące tych środków, np. umieszczenie nieletniego sędzia orzeka maksymalnie na rok, a potem musi rozważyć ewentualne przedłużenie. Problemem jest też brak instytucji psychiatrycznych przeznaczonych dla nieletnich. Oczywiście, wszystkie orzeczenia mogą być zaskarżone.

Podsumowując, sędzia dla nieletnich nie ma w zasadzie możliwości zastosowania wobec nieletniego kary, z jedynym wyjątkiem (o którym jest mowa powyżej): przekazania sprawy nieletniego w wieku od 16 lat do sądu dla dorosłych.

6. BIAŁORUŚ⁵

Zasady odpowiedzialności karnej nieletnich zostały określone w kodeksie karnym uchwalonym w 1991 r., obowiązującym od 1 stycznia 2001 r.

6.1. GRANICE WIEKOWE

Kodeks karny za „nieletniego” uznaje osobę w wieku od 14 do 18 roku życia.

Zasadą jest odpowiedzialność karna za czyn przestępny osoby, która ukończyła 16 lat. Jednocześnie kodeks zawiera wykaz przestępstw,

⁵Patrz W. M. Chomicz, *Nieletni w prawie karnym Republiki Białorusi*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, pod red. T. Bojarskiego, E. Skrętowicza, Lublin 2001.

za które odpowiedzialność następuje po osiągnięciu wieku 14 lat. Są to m.in. zabójstwo, zgwałcenie, rozbój, kradzież. Możliwość ponoszenia przez nieletniego w tym wieku odpowiedzialności karnej jest uzależniona od poziomu społecznego rozwoju nieletniego, który pozwalałby mu rozumieć przestępczy charakter popełnionego czynu i w konsekwencji uznać go winnym jego popełnienia.

Nieletni, który osiągnął odpowiednio wiek 14 albo 16 lat, nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej, jeśli w wyniku niedorozwoju umysłowego, niezwiązanego z chorobą psychiczną, w czasie popełnienia przestępstwa nie był zdolny do uświadomienia sobie faktycznego charakteru lub zagrożenia społecznego swego czynu. W stosunku do takich osób powinny być stosowane środki o charakterze kształcącym i medycznym, a nie sankcje karne.

6.2. ŚRODKI I KARY

Wobec osób, które popełniły przestępstwa przed ukończeniem 18 roku życia, mogą być zastosowane wyłącznie następujące rodzaje środków i kar:

- praca społecznie użyteczna,
- grzywna,
- pozbawienie prawa do zajmowania się określoną działalnością,
- prace resocjalizacyjne,
- areszt,
- pozbawienie wolności.

Ponadto kodeks wprowadza dodatkowe ograniczenia dotyczące orzekania wymienionych środków i kar. Przykładowo, areszt może być orzeczony tylko wobec osób nieletnich płci męskiej, które ukończyły 16 lat do dnia wydania wyroku, i to na okres nieprzekraczający 3 miesięcy.

Kodeks karny zawiera też zakaz stosowania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich, którzy popełnili przestępstwo po raz pierwszy i jednocześnie przestępstwo to nie stanowi dużego zagrożenia społecznego. Przy popełnieniu przez nieletniego przestępstwa lżejszego, ciężkiego lub szczególnie ciężkiego kara w postaci pozbawienia wolności nie może przekraczać odpowiednio 3, 7 i 10 lat.

Kodeks karny Republiki Białorusi z 1999 r., mając na względzie wymagania ograniczenia stosowania pozbawienia wolności wobec nieletnich za popełnione przez nich przestępstwa, przewiduje system alter-

natywnych środków oddziaływania ze szczególnym systemem profilaktycznego i poprawczo-próbnego oddziaływania na skazanych nieletnich.

Do takich alternatywnych środków odpowiedzialności karnej kodeks zalicza:

- skazanie nieletniego z zawieszeniem wykonania kary,
- skazanie nieletniego z warunkowym niestosowaniem kary,
- skazanie nieletniego z zastosowaniem zamiast kary środków przymusu o charakterze wychowawczym,
- skazanie nieletniego bez nałożenia kary, lecz z prowadzeniem w stosunku do niego nadzoru profilaktycznego.

Do środków przymusu o charakterze wychowawczym kodeks zalicza:

- ostrzeżenie polegające na objaśnieniu nieletniemu skutków powtórnego popełnienia przestępstwa;
- nałożenie obowiązku publicznego przeproszenia pokrzywdzonego lub przeproszenia w innej formie określonej przez sąd;
- nałożenie na nieletniego, który ukończył 15 lat w chwili wydania wyroku, obowiązku wypłacenia odszkodowania z własnych środków lub naprawy wyrządzonej szkody pracą. Dotyczy to nieletniego, który otrzymuje wynagrodzenie za pracę, a rozmiar szkody nie przewyższa miesięcznego średniego wynagrodzenia (dochodu). W innym wypadku naprawienie szkody może zostać orzeczone tylko w postępowaniu cywilnym;

- ograniczenie swobody czasu wolnego nieletniego na okres od jednego do sześciu miesięcy. To ograniczenie może polegać na ustaleniu określonego sposobu wykorzystania czasu wolnego od nauki i pracy. W ramach tego środka wychowawczego sąd może zakazać nieletniemu odwiedzania określonych miejsc, korzystania z określonych form spędzania wolnego czasu, kierowania pojazdami mechanicznymi, może ograniczyć przebywanie poza domem o określonej porze w ciągu doby lub zobowiązać nieletniego do okresowego meldowania się w inspekcji do spraw nieletnich;

- umieszczenie nieletniego na okres do 2 lat, lecz nie dłużej niż do osiągnięcia przez niego wieku 18 lat, w specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym lub leczniczo-wychowawczym.

W przypadku „złośliwego” uchylania się przez nieletniego od wykonywania nałożonych na niego obowiązków sąd, na wniosek organu odpowiedzialnego za wykonywanie środka, może zamienić środek na bardziej surowy.

7. CZECHY⁶

W latach 90. do czeskiego prawa karnego wprowadzono istotne nowe instytucje, takie jak: warunkowe umorzenie postępowania karnego (czyny zagrożone karą do 5 lat pozbawienia wolności) za zgodą oskarżonego, mediacja między ofiarą a sprawcą, kara pracy społecznie użytecznej czy nadzór kuratora w wypadku warunkowego umorzenia postępowania albo zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności.

W tym nurcie unowocześniania i liberalizacji mieści się reforma postępowania wobec nieletnich (ustawą nr 218/2003 o odpowiedzialności nieletnich za czyny zabronione i o wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich, nowelizującą również niektóre przepisy kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego).

7.1. GRANICE WIEKOWE

Według tej ustawy nieletni dzielą się na „dzieci” — do ukończenia 15 lat oraz „nieletnich sprawców czynów zabronionych” (zwanych w wypadku nieletnich „wykroczeniami”) — od 16 do 18 lat. Dzieci nie ponoszą odpowiedzialności karnej. Można wobec nich stosować środki „poprawcze i ochronne”, nakładane przez sąd dla nieletnich w postępowaniu nie karnym, lecz cywilnym. Nieletni sprawcy ponoszą w zasadzie odpowiedzialność karną, warunkiem jest jednak uznanie, że uzasadnia to stopień rozwoju intelektualnego i moralnego danego sprawcy, rozumienia przez niego społecznego niebezpieczeństwa czynu oraz stopień jego zdolności do kierowania swoim działaniem. Poza zakresem ustawy pozostali młodociani, tj. osoby w wieku 18–21 lat, których włączenie wcześniej projektowano, zamierzając stworzyć całościowy „kodeks” postępowania z młodymi ludźmi.

Ustawa ta stanowi, że celem przewidzianych w niej środków, procedur i instrumentów jest przywracanie naruszonych stosunków społecznych, integrowanie młodych osób z szerszym środowiskiem społecznym oraz zapobieganie czynom karalnym i objawom demoralizacji. Osoby młode powinny ponosić konsekwencje swoich zachowań stosownie do wieku i stopnia rozwoju. Należy zatem w pierwszej kolejności

⁶ Patrz H. Váľková, *Nowa ustawa o odpowiedzialności nieletnich w Republice Czeskiej* (tekst z 6 grudnia 2003 r.).

stosować środki wychowawcze i związane z udzielaniem pomocy nieletniemu.

Czyn zabroniony (przestępstwo w wypadku dopuszczenia się go przez dorosłego) jest nazywany wykroczeniem, jeśli dopuścił się go nieletni. Niemniej jednak kwalifikacja czynu następuje według przepisów kodeksu karnego, z wyjątkami określonymi w ustawie o nieletnich.

7.2. ŚRODKI I KARY

Wyróżnia się wymienione poniżej grupy środków i kar:

- dejurydyzacja: polega na mediacji, której celem jest przywrócenie naruszonych stosunków prawnych i społecznych oraz, poza nałożeniem sankcji, doprowadzenie do poprawy sytuacji życiowej nieletniego i umotywowanie go do pozytywnego działania w przyszłości;

- środki edukacyjne i ochronne: są to „mniej intensywne” sankcje, nakładane z poszanowaniem zasady proporcjonalności do ciężaru czynu oraz osobowości sprawcy, jak również z uwzględnieniem rozwoju jego osobowości;

- sankcje alternatywne wobec pozbawienia wolności: są to sankcje z elementem probacyjnym albo bez, wykonywane w wolnościowym środowisku nieletniego;

- pozbawienie wolności: sankcja orzekana *ultima ratio*; kara ta jest zawsze krótsza niż orzekana wobec dorosłych (niższe górne granice określone w ustawie), a jej wykonaniu towarzyszy szersza oferta środków reintegracyjnych i edukacyjnych — środki te powinny być kontynuowane po zwolnieniu nieletniego.

Możliwe jest stosowanie sankcji alternatywnych wobec skazania przez sąd. Są to:

- warunkowe umorzenie postępowania karnego,
- mediacja,
- zaniechanie postępowania karnego, bez żadnych dalszych konsekwencji.

W sprawach nieletnich orzekają sądy dla nieletnich i działają prokuratorzy wyspecjalizowani w takich sprawach. Sąd dla nieletnich jest wyspecjalizowanym wydziałem sądu powszechnego dla dorosłych.

Tymczasowe aresztowanie może nastąpić tylko wyjątkowo, a normalnie jako środki zapobiegawcze stosuje się:

- opiekę osoby odpowiedzialnej,
- nadzór kuratora,
- złożenie przyrzeczenia przez nieletniego,

- poręczenie majątkowe,
- oddanie nieletniego pod pieczę osoby godnej zaufania.

Aresztowanie nie może normalnie trwać dłużej niż 2 miesiące, co wyjątkowo może ulec przedłużeniu o dalsze 2 miesiące, w wypadku zaś szczególnie poważnych przestępstw maksymalnym terminem jest 6 miesięcy. Po zwolnieniu można stosować nadzór kuratora, do czasu ukończenia postępowania karnego.

8. ESTONIA⁷

Minimalny wiek odpowiedzialności karnej wynosi 14 lat, przy czym odpowiedzialność nieletniego jest uzależniona od zdolności do rozeznania znaczenia popełnionego czynu.

Zasadą jest stosowanie wobec takich osób tych samych przepisów procedury karnej, co wobec dorosłych. Z tym że nieletniego, który dopuścił się przestępstwa w wieku od 14 do 18 lat, przy uwzględnieniu stopnia jego moralnego i psychicznego rozwoju oraz zdolności od rozpoznania bezprawności popełnionego czynu, sąd może **zwolnić od kary** i orzec następujące **środki**:

- ostrzeżenie,
- oddanie pod dozór kuratora na rok, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 18 roku życia,
- umieszczenie w placówce dla nieletnich,
- umieszczenie w placówce szkolnej dla uczniów, którzy wymagają szczególnego nadzoru w związku z problemami wychowawczymi.

Umieszczenie w placówce dla nieletnich lub w szkole może nastąpić na okres do 2 lat, z możliwością przedłużenia o rok.

Wobec sprawcy przestępstwa, który w chwili czynu nie miał ukończonych 18 lat, sąd nie może orzec kary pozbawienia wolności w wysokości przekraczającej 10 lat⁸ oraz kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Ponadto prokurator, w razie stwierdzenia możliwości poprawy nieletniego między 14 a 18 rokiem życia bez zastosowania kar kryminalnych

⁷Opracowano na podstawie informacji uzyskanych od M. Agarmaa, Departament Polityki Kryminalnej Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Estonii.

⁸Karę pozbawienia wolności w Estonii można orzec w wymiarze od 30 dni do 20 lat.

i wymienionych powyżej środków, może zakończyć postępowanie karne wobec tego nieletniego i przekazać akta do komisji ds. nieletnich właściwej dla miejsca zamieszkania nieletniego.

Jeżeli nieletni jest podejrzany lub oskarżony o popełnienie przestępstwa we współdziałaniu ze sprawcą dorosłym, organ prowadzący dochodzenie, prokurator lub sąd może wyłączyć sprawę nieletniego do odrębnego postępowania, jeśli nie szkodzi to wszechstronności, dokładności oraz obiektywności postępowania karnego i leży w interesie nieletniego.

9. FRANCJA⁹

System wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich opiera się na przepisach pochodzących z 1945 r. Na system składają się sędzia dla nieletnich, sąd dla nieletnich (orzekający w składzie jednego sędziego i dwóch ławników) oraz sąd ławy przysięgłych dla nieletnich (sąd ten orzeka w składzie trzech sędziów zawodowych, z udziałem ławy przysięgłych, która liczy 9 osób w pierwszej instancji i 12 w drugiej).

Sędzia dla nieletnich orzeka w drobnych sprawach, zwłaszcza w zakresie środków probacyjnych. Sąd dla nieletnich rozpoznaje sprawy o drobne przestępstwa oraz o ciężkie przestępstwa popełnione przez nieletnich w wieku poniżej 16 lat. Sprawy ciężkich przestępstw popełnionych przez nieletnich w wieku 16–18 lat rozpatrywane są przez sąd „wyjazdowy” dla nieletnich.

W sądach apelacyjnych istnieją wydziały do spraw nieletnich.

W sprawach nieletnich nie ma odrębnych oskarżycieli. W dużych prokuraturach istnieją na ogół wyspecjalizowane sekcje ds. nieletnich, nie jest to jednak regułą.

9.1. GRANICE WIEKOWE

Nie odpowiada karne osoba w wieku poniżej 13 lat. Do 2002 r. nie było również możliwe nałożenie obowiązków na osobę poniżej 13 roku

⁹Patrz np. J. de Maillard, S. Roche, *Crime and Justice in France, Time Trends, Policies and Political Debate*, „European Journal of Criminology” 2004, nr 1 (1); J.-Y. McKee, *Criminal Justice Systems in Europe and North America — FRANCE*, HEUNI, European Institute for Crime Prevention and Control, Helsinki 2001; A. Wyvekens, *The French Juvenile Justice System*, Working Group on Juvenile Justice, European Society of Criminology, 2004.

życia (i były one faktycznie bezkarne). Obecnie sąd może nałożyć tzw. obowiązki wychowawcze, np. powstrzymywanie się od przebywania w określonych miejscach czy zadośćuczynienie.

9.2. ŚRODKI I KARY

Sąd dla nieletnich może nałożyć następujące środki i kary:

- obowiązki wychowawcze,
- oddanie pod dozór,
- umieszczenie w zakładzie odpowiedniego typu,
- grzywna,
- praca społecznie użyteczna (w odniesieniu do nieletnich w wieku 16–18 lat),
 - nadzór elektroniczny,
 - kara pozbawienia wolności w zawieszeniu,
 - kara bezwzględnego pozbawienia wolności.

Kara pozbawienia wolności może być wymierzona do wysokości połowy kary, która byłaby orzeczona wobec dorosłego. Kara pozbawienia wolności może być stosowana wyłącznie wobec nieletniego w wieku 16 lat i wyłącznie w szczególnie uzasadnionych przypadkach. Nieletni odbywają karę w wydzielonych oddziałach zakładów dla dorosłych albo w zakładach dla nieletnich.

Poza zakładami karnymi istnieją także dwie instytucje stałego pobytu nieletnich, a mianowicie:

- specjalne ośrodki wychowawcze dla nieletnich zagrożonych demoralizacją, kierowanych tam na 3–6-miesięczne sesje wychowawcze,
- zamknięte ośrodki wychowawcze wprowadzone w 2002 r., przeznaczone dla nieletnich w wieku 13–18 lat, w których nieletni może być umieszczeni na okres do 6 miesięcy.

Tymczasowe aresztowanie jest to środek stosowany wyjątkowo. Nieletni w wieku co najmniej 16 lat może zostać umieszczony w areszcie, jeśli jest podejrzany o popełnienie przestępstwa zagrożonego karą co najmniej 3 lat pozbawienia wolności. Ponadto nieletni mogą być umieszczani we wzmiankowanych wyżej zamkniętych centrach wychowawczych. Nieletni w wieku poniżej 16 lat mogą być zatrzymywani na czas do 10 godzin przez policję, a za zgodą prokuratora na następne 10 godzin. Przesłuchanie nieletniego musi być rejestrowane na taśmie wideo, przesyłanej następnie do sądu.

10. GRECJA¹⁰

Do 2003 r. przepisy o postępowaniu wobec nieletnich zawierały kodeksy: karny i postępowania karnego. Celem tych przepisów było udzielanie pomocy, resocjalizowanie i stosowanie terapii wobec nieletnich sprawców przestępstw (w wieku 13–17 lat). Do osób młodszych — od 7 lat — mogły być stosowane tylko środki edukacyjne i terapeutyczne. Co do osób w wieku 13–17 lat sędzia oceniał, w świetle okoliczności popełnionego czynu i osobowości nieletniego, czy środki edukacyjne i terapeutyczne będą wystarczające do zapobieżenia powrotowi do popełnienia czynu. Jeśli nie, stosowano szczególne sankcje karne dla nieletnich.

Przepisy kodeksów uzupełniały przepisy innych ustaw: o sądach dla nieletnich, o probacji dla nieletnich, o towarzystwach wspierania małoletnich, o ośrodkach resocjalizacji nieletnich i o ich obowiązkowej edukacji podstawowej. Choć brakowało np. ośrodków diagnostycznych dla nieletnich, wszystkie te unormowania stworzyły podstawy nowoczesnego systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich w Grecji.

Wobec zmian społecznych oraz rozwoju takich idei, jak: sprawiedliwość naprawcza, praca społecznie użyteczna i troska o ofiary przestępstw, znajdujących wyraz w tekstach przyjętych przez organizacje międzynarodowe, zwłaszcza ONZ i Radę Europy, a także wobec zainteresowania Unii Europejskiej zagadnieniami wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich i ofiar-dzieci, stało się konieczne zreformowanie dotychczasowego systemu.

W 2003 r. parlament uchwalił ustawę 3189/2003 o reformie ustawodawstwa dotyczącego nieletnich, która zmieniła przepisy regulujące te zagadnienia. Ponadto jest przygotowywany projekt ustawy o zakładach opiekuńczych dla nieletnich. Zasadami nowych unormowań, stanowiących rozwinięcie obowiązujących poprzednio, są poszanowanie praw i interesów małoletniego oraz zapobieganie czynom zabronionym poprzez stosowanie głównie wolnościowych środków pomocy, edukacji i oddziaływania.

10.1. GRANICE WIEKOWE

Skorygowano wiekowe granice odpowiedzialności i możliwości stosowania środków. Obecnie jest to ukończenie odpowiednio 8, 13 i 18 lat

¹⁰C.D. Spinellis, A. Tsitsoura, *Juvenile Justice System in Greece*, [w:] *International Handbook of Juvenile Justice*, pod red. J. Junger-Tas, S.H. Deckera, Springer 2006.

życia. W odniesieniu do nieletnich zaprzestano posługiwania się słowem „kryminalny”. Osoba w wieku 8–13 lat nie odpowiada karnie. Osoba w wieku 13–18 lat odpowiada karnie tylko w wyjątkowych okolicznościach. Dzieckiem poniżej 8 lat, które dopuściło się czynu zabronionego, mogą się zajmować tylko służby socjalne. W sprawach osób, które ukończyły 17 lat, a nie ukończyły lat 18, sąd dla nieletnich nie może, jak dawniej, przekazać sprawy sądowi dla dorosłych. Spraw tych nie przekazuje się do zwykłego sądu karnego, a wobec nieletnich nie stosuje się sankcji przewidzianych dla dorosłych. Sąd dla nieletnich orzeka niekiedy wobec osób starszych, które dopuściły się czynu przed ukończeniem 18 lat.

W sprawach nieletnich wprowadzono możliwość zastąpienia postępowania mediacją „między autorem czynu a ofiarą”.

W ramach reformy zwiększono możliwości stosowania środków nieizolacyjnych, dodając do katalogu środków umieszczenie w rodzinie zastępczej i pracę społecznie użyteczną. Zniesiono natomiast możliwość orzekania środków na czas nieokreślony.

10.2. ŚRODKI I KARY

Obecnie stosuje się następujące środki edukacyjne:

- upomnienie,
- nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekunów,
- nadzór odpowiedzialny rodziny zastępczej,
- nadzór odpowiedzialny „stowarzyszenia opieki nad nieletnimi”, „instytucji edukacyjnej dla nieletnich” albo kuratora,
- mediacja,
- wypłacenie rekompensaty ofierze albo naprawienie szkody w inny sposób,
- praca społecznie użyteczna,
- uczestnictwo w programie społecznym lub psychologicznym,
- szkolenie zawodowe albo inne szkolenie w zakresie przepisów ruchu drogowego (w wypadku czynów polegających na naruszeniu tych przepisów),
- intensywny nadzór probacyjny,
- umieszczenie w publicznej, municypalnej albo prywatnej instytucji edukacyjnej.

Stosuje się następujące środki terapeutyczne:

- uczestnictwo w otwartym programie terapeutycznym (opieka dzienna),

- umieszczenie w zamkniętym zakładzie terapeutycznym,
- umieszczenie w innym zakładzie.

Nieletni w wieku od 13 do 18 lat może zostać umieszczony w zakładzie dla nieletnich na czas określony, jeśli sąd dla nieletnich, z uwzględnieniem okoliczności czynu i osobowości nieletniego, dochodzi do wniosku, że jest to niezbędne w celu zapobieżenia powrotowi do czynu. Zakład ma realizować cele edukacyjne i sprzyjać resocjalizacji. Orzeczenie pobytu w takim zakładzie jest uważane za środek karny.

11. HISZPANIA¹¹

System wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich został wszechstronnie zreformowany ustawą — Prawo o odpowiedzialności nieletnich, obowiązującą od stycznia 2001 r. Ustawa ta jest uważana za względnie umiarkowaną, a jej podstawowe założenia to: działanie w najlepiej pojętym interesie nieletniego, orzekanie środków mających na celu jego resocjalizację i stosowanie raczej „zindywidualizowanej sprawiedliwości”, a nie kar.

W sądach działają specjalne wydziały dla nieletnich. Sędziowie dla nieletnich orzekają w pierwszej instancji. Rozprawę może prowadzić jeden sędzia. W wydziałach dla nieletnich rozpatruje się wyłącznie sprawy o przestępstwa (i to z reguły poważne) popełniane przez nieletnich.

Nieletnimi zdemoralizowanymi oraz zaniedbywanymi przez rodziców lub opiekunów czy też żyjącymi w niedostatku zajmuje się opieka społeczna.

11.1. GRANICE WIEKOWE

Dzieci i młodzież w wieku poniżej 14 lat nie odpowiadają karnie. W razie potrzeby zajmuje się nimi opieka społeczna. Prokurator jest zobowiązany do poinformowania o takiej potrzebie.

Wiek odpowiedzialności karnej to 18 lat. W wieku 14–18 lat prawo różni dwie kategorie nieletnich: 14–15 lat i 16–17 lat; nieletni w takim wieku odpowiadają zgodnie z prawem nieletnich, a orzekane wobec nich

¹¹ Patrz C.R. Alberola, E.F. Molina, *Report of the Spanish Juvenile Justice System*, Criminology Research Centre, University of Castilla-La Mancha, dostępny na http://www.esc-eurocrim.org/files/report_of_spanish_juvenile_justice_system.doc (październik 2007).

środki różnią się od stosowanych wobec dorosłych długością ich trwania. Wobec osób 14–15-letnich środki mogą być stosowane na okres do 2 lat, a wobec 16–17-letnich na okres od 2 do 5 lat. W przypadku popełnienia poważnego przestępstwa sąd może zastosować wobec nieletniego surowszy środek w postaci umieszczenia w zakładzie dla nieletnich na czas od roku do 5 lat, a następnie poddać go probacji. Natomiast wobec nieletnich, którzy popełnili bardzo poważne przestępstwa, takie jak: zabójstwo, przymus seksualny czy terroryzm, sędzia może zastosować w wypadku sprawcy w wieku 14–15 lat karę do 4 lat pobytu w zakładzie dla nieletnich, a następnie do 3 lat probacji, natomiast w wypadku sprawcy w wieku 16–17 lat karę do 8 lat pobytu w zakładzie, a następnie do 5 lat probacji.

Policja nie ma uprawnień dyskrecjonalnych; po otrzymaniu zawiadomienia o przestępstwie i podjęciu rutynowych działań przekazuje sprawę prokuratorowi.

Prokurator dla nieletnich¹² po otrzymaniu raportu od policji może podjąć następujące decyzje:

- umorzyć sprawę, gdy chodzi o przestępstwo mniejszej wagi, a nieletni był już „ukarany” np. przez szkołę czy rodziców;
- skierować sprawę do mediacji, a po wypełnieniu przez nieletniego warunków ugody może sprawę umorzyć;
- zastosować środki wychowawcze¹³ (nieletni musi wykonać pewne obowiązki lub poddać się określonym zakazom). Po wykonaniu przez nieletniego nałożonych obowiązków sprawa zostaje umorzona;
- gdy przestępstwo jest poważne, prokurator może wnieść oskarżenie do sądu dla nieletnich.

11.2. ŚRODKI I KARY

Sąd dla nieletnich ma do dyspozycji różnorodne środki i kary.

Rozróżnia się **środki wolnościowe**, tj.:

- probację,

¹²Sędzia, a także prokurator i adwokat muszą odbyć specjalne szkolenie, aby zajmować się sprawami nieletnich.

¹³Prokurator stosuje środki wychowawcze na wniosek specjalnego zespołu pracowników sądu (w jego skład wchodzi psychologowie, pracownicy społeczni i wychowawcy społeczni), którego członkowie przeprowadzają wywiady środowiskowe z wieloma osobami z otoczenia nieletniego. Ciekawe jest to, że rozmawiają również z ofiarami przestępstwa. Wywiad zawiera szczegółowe wnioski co do rodzaju proponowanego środka.

- nadzór osoby spoza rodziny, innej rodziny lub grupy wychowawczej,
- środki społeczno-wychowawcze — nieletni otrzymuje pewne zadania wychowawcze, edukacyjne, obowiązki do wykonania, np. uczęszczanie do szkoły, na różne kursy zawodowe, unikanie przebywania w określonych miejscach,
- pracę społecznie użyteczną,

a także tzw. **środki pośrednie**:

- karę weekendową polegającą na tym, że w czasie weekendu nieletni musi bądź przebywać w domu, bądź w specjalnym ośrodku, w którym wykonuje różne zadania i obowiązki nałożone przez sędziego;
- oddziaływanie terapeutyczne na wolności — nieletni musi regularnie uczęszczać na zajęcia terapeutyczne; jest to przeważnie orzekane w związku z używaniem przez niego narkotyków lub z problemami psychiatrycznymi;
- pobyt w ośrodku dziennego pobytu, który ma wyrównać oddziaływanie negatywnych czynników w rodzinie i środowisku nieletniego;
- pobyt oskarżonych o popełnienie poważnych przestępstw w zakładzie dla nieletnich. Istnieją cztery rodzaje takich zakładów: zamknięte, półotwarte, otwarte i terapeutyczne. Sąd umieszcza nieletniego w takim zakładzie wówczas, gdy środki wychowawcze są niewystarczające z uwagi na zachowanie nieletniego lub ciężar przestępstwa. Sędzia może umieścić nieletniego w zakładzie zamkniętym, jeżeli popełnił ono poważne przestępstwo z użyciem przemocy. Zawsze po zastosowaniu tej sankcji nieletni jest poddany probacji.

Inne sankcje to:

- ostrzeżenie,
- pozbawienie prawa jazdy,
- cofnięcie zezwolenia na posiadanie broni.

Nieletni, który popełnił poważne przestępstwo, może zostać aresztowany przed rozprawą na okres do 3 miesięcy, a gdy sprawa jest skomplikowana do 6 miesięcy. Rodzice lub opiekunowie muszą być zawiadomieni o miejscu i przyczynie zatrzymania. W areszcie nieletni jest oddzielony od dorosłych. Po ustaniu przyczyny zatrzymania prokurator podejmuje decyzję o zwolnieniu nieletniego z aresztu lub zwraca się do sędziego dla nieletnich o zastosowanie środków prewencyjnych. Sędzia, aby zastosować te środki, rozważa potrzebę ochrony nieletniego lub ochrony innych osób i mienia, ocenia powagę przestępstwa i dotychczasowe sprawy nieletniego, uwzględnia, że czyn mógł wywołać zaniepokojenie

społeczeństwa. Środki prewencyjne to nadzór wykonywany przez osoby spoza rodziny, probacja i umieszczenie w areszcie.

12. HOLANDIA¹⁴

12.1. GRANICE WIEKOWE

Holenderski kodeks karny (ostatnia nowelizacja w 1995 r.) odnosi się do wszystkich sprawców przestępstw mających 12 i więcej lat. W zakresie stosowanych środków wychowawczych i sankcji w kodeksie wyróżnia się nieletnich w wieku 12–18 lat oraz dorosłych (powyżej 18 lat), o czym decyduje data popełnienia przestępstwa.

Postępowanie w sprawach nieletnich może być prowadzone poza sądem — na poziomie policji i prokuratury oraz przez sąd dla nieletnich.

12.2. POSTĘPOWANIE POZA SĄDEM

Uprawnienia policji. W przypadku drobnych przestępstw policja, za zgodą nieletniego, kieruje go do specjalnych programów organizowanych przez samorząd (tzw. programy HALT); gdy nieletni nie ukończył 16 lat, wymaga to zgody rodziców. Nieletni uczestniczy w różnego rodzaju programach i kursach, na których uczy się go np. odpowiedzialności za wyrządzoną krzywdę, uświadamiania sobie odczuć i potrzeb ofiary, ograniczania agresywnych zachowań, zrozumienia konieczności zadośćuczynienia, różnych społecznie użytecznych umiejętności. Programy trwają nie dłużej niż 20 godzin. Jeżeli nieletni poddaje się programowi, przestępstwo nie jest zgłaszane w prokuraturze i na tym sprawa się kończy. Jeżeli natomiast policja uznaje, że nieletni powinien się poddać dłuższemu programowi (do 40 godz.), wymaga to zatwierdzenia przez prokuratora. Policja zawiadamia także Radę Opieki i Ochrony Dzieci, która z reguły przeprowadza wywiad dotyczący nieletniego. Prokurator konsultuje z Radą dane o warunkach życia i problemach osobowościowych nieletniego, zwłaszcza gdy nieletni ma poniżej 15 lat lub jego sytuacja jest szczególna, a także gdy chodzi o podejmowaną przez

¹⁴G. de Jonge, *Youth crime and juvenile justice In the Netherlands*, „Journal of the Institute of Justice and International Studies” 2004, nr 25.

prokuratora decyzję skierowania sprawy do sądu dla nieletnich. Jeśli nieletni „nie wykonał” programu albo jego przestępstwo jest zbyt poważne, policja przekazuje sprawę prokuratorowi.

Uprawnienia prokuratora. Prokurator decyduje o tym, czy nieletni zostanie wezwany do sądu, czy uzyska jeszcze możliwość załatwienia sprawy poza sądem, co skutkuje pozostawieniem pod nadzorem prokuratora. Z reguły prokurator proponuje nieletniemu (i jego rodzicom) wykonywanie pracy społecznie użytecznej (do 40 godzin), może też nakazać zapłatę odszkodowania. Niewyrażenie przez nieletniego zgody na propozycję prokuratora albo fakt, że przestępstwo jest poważne, powoduje skierowanie sprawy do sądu.

12.3. POSTĘPOWANIE PRZED SĄDEM DLA NIELETNICH — ŚRODKI I KARY

Do sądu dla nieletnich trafiają więc tylko poważniejsze sprawy. Sąd dla nieletnich (a w niektórych przypadkach sąd dla dorosłych) może zastosować następujące środki i kary:

- praca społecznie użyteczna,
- szkolenie naprawcze/przeciwdziałające,
- grzywna,
- umieszczenie w schronisku dla nieletnich,
- umieszczenie w instytucji specjalnego oddziaływania.

Ostatnie dwa środki są wykonywane w instytucjach przeznaczonych dla nieletnich. W Holandii istnieją dwa rodzaje takich zakładów: zakłady wychowawcze i zakłady przeznaczone dla sprawców wykazujących określone zaburzenia postaw czy osobowości.

Oprócz tego wobec nieletnich w wieku 16–18 lat, w przypadku popełnienia poważnego przestępstwa, sądy mogą orzekać kary przewidziane dla dorosłych. W praktyce orzeka się je wobec nie więcej niż 2% nieletnich w tym wieku.

Dodatkowo sąd dla nieletnich ma możliwość orzeczenia środków i kar stosowanych wobec nieletnich wobec sprawcy przestępstwa w wieku 18–21 lat, gdy uzna, że nie jest on „dostatecznie dojrzały”, by odpowiadać jak osoba dorosła.

Najczęściej orzekane środki to:

- praca społecznie użyteczna — do 200 godzin, często wykonywana w organizacjach społecznych, może być połączona z odszkodowaniem dla ofiary;

- szkolenie naprawcze/przeciwdziałające — również do 200 godzin; polega na obowiązku uczestniczenia w różnych programach, o których była wyżej mowa.

Środki te mogą też być łączone i wówczas maksymalny czas ich trwania wynosi 240 godzin. Sąd może także łączyć te środki z orzeczeniem w zawieszeniu umieszczenia w zakładzie wychowawczym.

Wykonywaniem tych środków zajmuje się lokalna komisja ds. pomocy dzieciom, która przedstawia stosowne sprawozdanie prokuratorowi. Sąd w orzeczeniu określa też (w dniach i miesiącach), na ile czasu, w przypadku niepoddania się tym decyzjom, nieletni może być umieszczony w zakładzie wychowawczym. Taką decyzję podejmuje wówczas prokurator, przy czym przysługuje od niej odwołanie do sądu dla nieletnich.

Umieszczenie w zakładzie nie jest stosowane w przypadku wykroczeń. Za popełnienie poważnego przestępstwa nieletni w wieku od 12 do 16 lat może zostać umieszczony na okres od 1 dnia do 12 miesięcy, a starszy, w wieku 16–17 lat, do 24 miesięcy. Sąd może zawiesić wykonywanie tej kary w części lub w całości; w wypadku nieletniego okres probacji wynosi do 2 lat. Jeżeli w tym czasie nieletni popełnia nowe przestępstwo, prokurator może się zwrócić do sądu o wykonanie orzeczenia, przy czym sąd może nie uwzględnić jego wniosku i rozstrzygnąć inaczej.

Policja może zatrzymać nieletniego w wieku 12–18 lat na czas do 6 godzin w celu przesłuchania. Jeżeli nieletni powinien przebywać w zakładzie wychowawczym dłużej (do 6 miesięcy), decyzję wydaje sąd dla nieletnich.

Grzywna jest stosunkowo rzadko orzekana wobec nieletnich. Niezapłacona grzywna może być zamieniona na pracę społecznie użyteczną, szkolenie naprawcze/przeciwdziałające albo na umieszczenie w zakładzie wychowawczym.

Jako kary dodatkowe sądy dla nieletnich stosują najczęściej konfiskatę mienia i czasowe pozbawienie prawa jazdy (tylko przy przestępstwach drogowych). W niektórych przypadkach zamiast kary lub jako karę dodatkową sąd może orzec zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę. Stosuje się także konfiskatę nielegalnych zysków (korzyści z przestępstwa) lub konfiskatę takich przedmiotów jak narkotyki czy broń.

Najsurowszy środek karny to umieszczenie nieletniego w zamkniętym zakładzie (instytucji) dla nieletnich, połączone ze specjalnym od-

działaniem leczniczo-wychowawczym. Sąd może orzec umieszczenie w takim zakładzie nieletniego, który: dopuścił się ciężkiego przestępstwa, stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa osób lub mienia oraz potrzebuje takiego oddziaływania „dla własnego dobra”. W takich zakładach umieszczani są na ogół nieletni opóźnieni w rozwoju umysłowym lub chorzy psychicznie. Maksymalny okres pobytu to 6 lat, ale z reguły orzeka się 2 lata; po roku bądź 2 latach sąd rozważa, czy nieletni ma dalej przebywać w zakładzie.

13. IRLANDIA¹⁵

13.1. GRANICE WIEKOWE

Nowa ustawa o dzieciach z 2001 r. zastąpiła poprzednią z 1908 r., na podstawie której dzieci odpowiadały karne od ukończenia 7 lat, w tym z zastosowaniem kary więzienia. Wejście w życie wszystkich przepisów nowej ustawy przewidziano dopiero w 2007 r. I tak np. nie podwyższono jeszcze zgodnie z ustawą wieku odpowiedzialności karnej do 12 lat, choć stosuje się w praktyce domniemanie *doli incapax* wobec dzieci w wieku 7–14 lat. Domniemanie to może jednak zostać obalone poprzez wykazanie, że dziecko zdawało sobie sprawę ze znaczenia swojego czynu. Gdy nowe przepisy wejdą w życie, wobec dzieci w wieku do 12 lat będą stosowane w zasadzie środki czysto terapeutyczne i edukacyjne, a nie karne. Obecnie zagrożone demoralizacją dzieci, które nie popełniły przestępstwa, mogą być i są umieszczane w zakładach wraz z dziećmi, które przestępstwo popełniły, a nawet z dorosłymi. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał np. w 2002 r., że rząd irlandzki naruszył prawo gwarantowane w art. 5 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, osadzając zagrożoną tylko demoralizacją 16-letnią osobę w zakładzie zamkniętym prowadzonym przez Irlandzką Służbę Więzienną. Nowa ustawa ma w ogóle znieść możliwość osadzania w więzieniu osób, które nie ukończyły 18 lat.

W postępowaniu z nieletnimi podejrzanymi należy, w myśl nowej ustawy, stosować następujące zasady:

¹⁵ Patrz M. Seymour, *Transition and Reform: Juvenile Justice in the Republic of Ireland*, [w:] *International Handbook...*, s. 117 i n.

- poinformowanie o możliwości reprezentacji prawnej w sposób dostosowany do wieku i możliwości rozumienia tych kwestii przez nieletniego;
- oddzielenie aresztowanych dzieci od dorosłych „na tyle, na ile jest to możliwe”;
- poinformowanie rodziców o zatrzymaniu i przesłuchanie nieletniego w obecności rodziców.

13.2. ŚRODKI I KARY

Policja stosuje zasadę niewnoszenia oskarżeń, chyba że jest to uzasadnione powrotnością do przestępstwa lub ciężarem obecnego czynu. W razie niewniesienia oskarżenia stosuje się nieformalne albo formalne ostrzeżenie policyjne, których nie uważa się za skazanie. Wymaga to przyznania się przez nieletniego do winy i wyrażenia zgody na ostrzeżenie, wiążąc się często z obowiązkiem przeproszenia pokrzywdzonego i naprawienia szkody. Po formalnym ostrzeżeniu następuje roczny nadzór „funkcjonariusza łącznikowego ds. nieletnich”. Intensywność nadzoru zależy od rodzaju popełnionego czynu, poziomu opieki sprawowanej przez rodziców oraz od oceny ryzyka powrotności do czynu. Może zostać przeprowadzona „konferencja” z udziałem policjanta — mediatora, nieletniego, rodziców i ofiary. Na „konferencji” ustala się kwestie przeproszenia, naprawienia szkody, uczestniczenia przez dziecko w działaniach prospołecznych, uczęszczania do szkoły, ewentualnego ograniczenia swobody poruszania się dziecka i jego kontaktów towarzyskich.

Nową ustawą zastąpiono dawny „sąd dla nieletnich” „sądem dla dzieci”. W sądzie tym nieletniemu przysługują te same uprawnienia i gwarancje procesowe co dorosłym. Co do orzekanych kar, obowiązują zasady stosowania w miarę możliwości środków najłagodniejszych oraz orzekania kary pozbawienia wolności w ostatniej kolejności tylko wtedy, gdy jest to niezbędne. Podejmując decyzję co do wysokości kary, sąd powinien uwzględnić okoliczności łagodzące, takie jak wiek dziecka i jego stopień dojrzałości, chyba że wysokość kary jest określona w ustawie. Kara nie może być w żadnym razie wyższa od tej, którą otrzymałby dorosły za ten sam czyn. Wreszcie, orzekając karę wobec nieletniego, należy uwzględnić interesy ofiary przestępstwa. Obecnie stosuje się kary i środki określone częściowo w ustawie z 1908 r., a częściowo w ustawie z 2001 r. Po pełnym wejściu w ży-

cie ustawy z 2001 r. możliwe jest stosowanie następujących kar i środków:

- grzywna (do połowy wysokości orzekanej wobec dorosłych; nieletni nie może zostać osadzony w zamkniętym zakładzie za niezapłacenie);
- obowiązek uczestniczenia w dziennych zajęciach, do 90 dni;
- probacja z dodatkowym wymaganiem ukończenia programu szkolenia lub programu działania;
- probacja z intensywnym nadzorem kuratora oraz obowiązkiem zamieszkiwania w określonym miejscu i ukończenia programu edukacji, szkolenia lub oddziaływania, do 180 dni;
- probacja z obowiązkowym zamieszkiwaniem w hostelu zaleconym przez służbę probacyjną, do roku;
- oddanie dziecka, za zgodą rodziców, pod opiekę stosownej osoby, w tym krewnego, w połączeniu z nadzorem kuratora, na czas do 2 lat;
- wyznaczenie „mentora”, tj. wyznaczenie osoby, w tym krewnego, do wspierania dziecka i jego rodziny celem zapobieżenia powrotności do czynu, w połączeniu z nadzorem kuratora, na czas do 2 lat;
- ograniczenie swobody poruszania się poprzez zakaz opuszczania miejsca zamieszkania o wyznaczonych porach od godz. 19:00 do godz. 6:00 oraz zakaz przebywania w określonych miejscach o określonych porach;
- połączenie nadzoru kuratora albo obowiązku uczestniczenia w dziennych zajęciach z opisanym powyżej ograniczeniem swobody poruszania się, na czas do 90 dni;
- środki związane z rodzicami, w tym: zapłacenie przez rodziców odszkodowania za przestępstwo dziecka w razie winy rodziców polegającej na zaniedbaniach wychowawczych, które doprowadziły do popełnienia przez dziecko przestępstwa; zobowiązanie rodziców do prawidłowego kontrolowania zachowania dziecka; nadzór kuratora nad rodzicami, jeśli ci dopuścili się zaniedbań wychowawczych, z obowiązkiem np. leczenia odwykowego, uczestniczenia w kursie o wychowywaniu dzieci przez rodziców i prawidłowego zajmowania się dzieckiem, do 6 miesięcy;
- umieszczenie dziecka w wieku do 15 lat w zakładzie edukacyjno-wychowawczym, na czas od 3 miesięcy do 3 lat;
- umieszczenie nieletniego w wieku od 16 do 21 lat w zakładzie poprawczym.

14. LITWA¹⁶

Odpowiedzialność karna nieletnich jest uregulowana w litewskim kodeksie karnym. W odróżnieniu od prawa polskiego na Litwie nie ma odrębnej ustawy dotyczącej postępowania w sprawach nieletnich. Litewski kodeks karny z 26 września 2000 r. wszedł w życie 1 maja 2003 r.

14.1. GRANICE WIEKOWE

Na zasadach kodeksu karnego odpowiada osoba, która przed popełnieniem przestępstwa lub występku karnego¹⁷ ukończyła 16 lat, natomiast w wymienionych przypadkach osoba, która ukończyła 14 lat.

Po ukończeniu 14 lat odpowiada się za zabójstwo, spowodowanie ciężkiego uszkodzenia ciała, zgwałcenie, przemoc seksualną, kradzież, rozbój, wymuszanie mienia, zniszczenie lub uszkodzenie mienia, kradzież broni palnej, amunicji, środków wybuchowych, kradzież, wymuszanie lub inne bezprawne zawładnięcie środkami narkotycznymi lub psychotropowymi, uszkodzenie środka transportu, drogi lub urządzeń drogowych.

Wobec osoby, która dopuściła się czynu zabronionego określonego w kodeksie przed ukończeniem 14 lat, mogą być stosowane środki wychowawcze lub inne.

Zgodnie z europejską Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (art. 5) oraz założeniami aktów prawnych do nieletnich pozbawionych wolności zaliczani są ci, którzy odbywają karę aresztu (od 5 do 45 dni), wobec których zastosowano karę terminowego pozbawienia wolności (dla nieletnich do lat 10), skierowani na mocy decyzji sądu do specjalnego zakładu wychowawczego („specjalnego zakładu wychowania i opieki nad dziećmi”, od 6 miesięcy do lat 3).

Zgodnie z punktem 24.3 Regulaminu: „nieletni w wieku 12–14 lat, którzy dopuścili się społecznie szkodliwego czynu (ciężkiego) (na podstawie danych przedstawionych przez instytucje spraw wewnętrznych

¹⁶Opracowano na podstawie informacji uzyskanych od I. Michailovic, Uniwersytet Wileński, Instytut Prawa Karnego.

¹⁷Litewski kodeks karny przewiduje „czyny przestępne” oraz dzieli je na przestępstwa i występki karne. Przestępstwem jest czyn zagrożony karą pozbawienia wolności. Występkiem karnym jest czyn zagrożony karą niezwiązaną z pozbawieniem wolności z wyjątkiem kary aresztu.

— policję), mogą zostać przyjęci do zakładów wychowania i opieki, na prośbę rodziców lub osób ich zastępujących oraz za zgodą nieletniego, mając skierowanie Ministerstwa Oświaty i Nauki Republiki Litewskiej”.

Artykuł 93 k.k. przewiduje zwolnienie od odpowiedzialności karnej nieletniego, który po raz pierwszy dopuścił się przestępstwa nieostrożnego albo nieciężkiego lub o średniej ciężkości¹⁸; może on zostać przez sąd zwolniony od odpowiedzialności karnej, jeżeli:

- przeprosił pokrzywdzonego oraz w całości lub częściowo swoją pracą lub za pomocą własnych oszczędności naprawił wyrządzoną szkodę materialną, lub
- jest w stanie ograniczonej poczytalności, lub
- przyznał się do winy i wyraził żal albo z uwagi na inne okoliczności można przypuszczać, że nieletni będzie przestrzegać prawa i nie popełni nowych czynów.

Sąd, po zwolnieniu nieletniego od odpowiedzialności karnej, stosuje wobec niego środki wychowawcze.

Do nowego kodeksu karnego z 2000 r. wprowadzono dział „Odpowiedzialność karna nieletnich”, mający zastosowanie wobec osób, które dopuściły się czynu przestępnego przed ukończeniem 18 lat. Wobec jednak osoby, która dopuściła się czynu po ukończeniu 18 lat, a przed ukończeniem 21 lat, mogą być stosowane założenia tego rozdziału oraz środki wychowawcze, jeżeli sąd, po uwzględnieniu charakteru popełnionego czynu, motywów oraz innych okoliczności sprawy, a w razie potrzeby również opinii lub wniosku specjalisty postanowi, że taka osoba, z uwagi na stopień rozwoju społecznego, powinna być zrównana z nieletnim co do zasad odpowiedzialności.

14.2. ŚRODKI I KARY

Litewski kodeks karny nie przewiduje szczególnych kar wobec nieletnich, a ogranicza tylko ich rodzaje mające zastosowanie do nieletnich

¹⁸Przestępstwa umyślne podzielone są na: nieciężkie — za które najsurowsza kara przewidziana w ustawie karnej nie przekracza 3 lat pozbawienia wolności, o średniej ciężkości — za które najsurowsza przewidziana kara przekracza 3 lata pozbawienia wolności, lecz nie przekracza 6 lat pozbawienia wolności, ciężkie — za które najsurowsza przewidziana kara przekracza 6 lat pozbawienia wolności, lecz nie przekracza 10 lat pozbawienia wolności, oraz bardzo ciężkie — za które najsurowsza przewidziana kara przekracza 10 lat pozbawienia wolności.

oraz zawęźa ich granice. Wobec nieletniego mogą być stosowane następujące kary:

- prace publiczne,
- grzywna,
- ograniczenie wolności,
- areszt,
- terminowe pozbawienie wolności w zakładzie poprawczym dla nieletnich.

Wobec nieletniego nie można orzec więcej niż 240 godzin prac publicznych; grzywnę stosuje się tylko wobec nieletniego pracującego oraz posiadającego własne środki. Grzywnę stosuje się w wysokości do 50 określonych w ustawie „minimów socjalnych”. Wobec nieletniego można zastosować karę aresztu na czas od 5 do 45 dni. Wysokość kary pozbawienia wolności wobec nieletnich nie może przekraczać 10 lat.

Wobec nieletniego, który popełnił występki karny, stosuje się karę, natomiast wobec nieletniego, który popełnił przestępstwo i został zwolniony od odpowiedzialności karnej lub kary, mogą być stosowane następujące środki wychowawcze:

- upomnienie,
- obowiązek naprawienia wyrządzonej szkody materialnej,
- nieodpłatne prace o charakterze wychowawczym,
- oddanie pod opiekę i nadzór rodziców lub innych osób fizycznych albo prawnych zajmujących się dziećmi,
- ograniczenia co do zachowań,
- umieszczenie w specjalnym zakładzie wychowawczym.

Sąd może zastosować wobec nieletniego nie więcej niż trzy powiązane ze sobą środki wychowawcze.

Jeżeli nieletni popełnił dwa albo więcej występki karnych, sąd może zastosować wobec niego karę. Stosując karę, sąd powinien uzasadnić orzeczenie.

Umieszczenie w specjalnym zakładzie wychowawczym jest środkiem stosowanym na czas od 6 miesięcy do lat 3, nie dłużej jednak niż do osiągnięcia przez nieletniego wieku 18 lat. Środek ten można stosować samoistnie albo wraz z upomnieniem lub obowiązkiem naprawienia wyrządzonej szkody.

Sąd może zawiesić wykonanie kary na okres od roku do 3 lat wobec nieletniego skazanego na karę pozbawienia wolności za jedno lub kilka przestępstw nieostrożnych albo na karę pozbawienia wolności do 4 lat za jedno lub więcej przestępstw umyślnych.

Wobec nieletniego sąd może zastosować warunkowe przedterminowe zwolnienie od odbycia kary pozbawienia wolności albo zamianę kary pozbawienia wolności na karę łagodniejszą.

15. NIEMCY¹⁹

Rozwój systemu wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich datuje się od 1908 r., kiedy to w sądach karnych zaczęły powstawać specjalne wydziały (izby) dla nieletnich. Zasadnicze zmiany przyniosła uchwalona w 1923 r. ustawa — Prawo o sądach dla nieletnich, która, jak się obrazowo wyraził jeden z kryminologów, „otworzyła okno” dla środków wychowawczych zamiast dla kar. W Niemczech jednak system opiekuńczy nigdy nie dominował, jako „nieodpowiadający niemieckiej mentalności”. Przyjęto system kompromisowy, który zawierał zarówno elementy wychowawcze, jak i bardziej karne (np. zasada legalizmu, choć nieco osłabiona przez przyznane prokuratorowi uprawnienia dyskrecyjne, gwarancje procesowe czy system sankcji). Zawsze też wyraźnie oddzielano sprawy nieletnich przestępców i dzieci nieprzystosowanych, wymagających specjalnych oddziaływań wychowawczych. W latach 70. wprowadzono eksperymentalnie wiele nowych środków, jak np. praca społecznie użyteczna. Była to, jak ją nazywano, „naprawa przez praktykę”. W postępowaniu z nieletnimi dominowały trzy podejścia: deju rydyzacja, dekryminalizacja i ograniczanie kar związanych z pozbawieniem wolności. Ostatnia nowelizacja ustawy z 1923 r. nastąpiła w 1990 r. i przyniosła mniej zmian niż oczekiwano. Ważną jednak decyzją była rezygnacja z nieokreślonej co do terminu kary więzienia dla nieletnich — klasycznego symbolu podejścia resocjalizacyjnego. Rozszerzono też katalog środków wychowawczych.

15.1. GRANICE WIEKOWE

Nieletni w wieku poniżej 14 lat nie odpowiadają karnie i w razie potrzeby zajmują się nimi służby socjalne na podstawie prawa o opiece społecznej wobec młodzieży.

¹⁹Patrz np. H.-J. Albrecht, *Youth Justice In Germany*, „Journal of Crime and Justice” 2004, nr 31; F. Dunkel, *Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice*, University of Greifswald, 2004.

Granicę wiekową odpowiedzialności karnej ustalono na 18 lat, natomiast wobec nieletnich w wieku 14–18 lat mogą być stosowane zarówno środki wychowawcze, jak i dyscyplinujące oraz kary. Z tym że w pierwszej kolejności należy stosować środki wychowawcze i dyscyplinujące, kara więzienia dla nieletnich jest zaś traktowana jako ostateczność. Możliwe jest także stosowanie środków przewidzianych dla nieletnich wobec młodocianych w wieku 18–20 lat, uznanych za „niedojrzałych” emocjonalnie i społecznie.

Policja w zasadzie nie miała uprawnień dyskrecjonalnych i musiała sprawę każdego podejrzanego nieletniego skierować do prokuratora. Ostatnio uległo to jednak zmianie i policja uzyskała pewne możliwości inicjowania wyłączenia z systemu sprawiedliwości drobnej sprawy nieletniego. Bez wniesienia oskarżenia przez prokuratora nieletni nie może stanąć przed sądem dla nieletnich. W zasadzie prawie wszystkie sprawy o przestępstwa popełniane przez nieletnich są rozpoznawane przez sądy dla nieletnich. Wyjątkiem są przestępstwa drogowe, w których właściwy jest sąd zwykły (dla dorosłych).

15.2. ŚRODKI I KARY

W niemieckim prawie nieletnich istnieją trzy kategorie orzeczeń: środki wychowawcze, środki dyscyplinujące i kara więzienia dla nieletnich.

Środki wychowawcze są następujące:

- praca społecznie użyteczna,
- uczestnictwo w kursach socjalizujących,
- mediacja,
- uczestnictwo w kursach z zakresu ruchu drogowego,
- nadzór (wykonywany przez pracownika społecznego),
- naprawienie szkody,
- udział w kursach zawodowych.

Ponadto na podstawie przepisów ustawy o opiece nad młodzieżą nieletni może być umieszczony w domu dziecka lub w rodzinie zastępczej.

Środki dyscyplinujące dzielą się na trzy kategorie:

- ostrzeżenie, którego udziela sędzia dla nieletnich. Jest to formalny wyrok wpisywany do rejestru dla nieletnich;
- wypełnienie określonych warunków, np. zapłacenie grzywny, wykonanie pracy społecznie użytecznej, odszkodowanie dla pokrzywdzonego, oficjalne przeproszenie pokrzywdzonego;

- kara krótkoterminowego aresztu dla nieletnich.

Kara więzienia dla nieletnich. Sankcja ta, podobnie jak kara aresztu dla nieletnich, jest wykonywana w odrębnych więzieniach dla nieletnich. Informacja o skazaniu jest wpisywana do rejestru skazań osób dorosłych, kiedy nieletni osiągnie wiek 18 lat (dla nieletnich prowadzi się odrębny rejestr, informacje z tego rejestru są dostępne tylko dla organów wymiaru sprawiedliwości). Karę tę można orzec w wymiarze od 6 miesięcy do 5 lat. Jeżeli jednak za bardzo poważne przestępstwo dolna granica kary określona w kodeksie karnym wynosi ponad 10 lat, kara orzeczona wobec nieletniego nie może przekroczyć 10 lat. Wykonanie kary pozbawienia wolności w wymiarze do roku może być zawieszona, jeżeli nieletni nie stanowi zagrożenia. Po odbyciu jednej trzeciej kary nieletni może zostać warunkowo zwolniony.

16. ROSJA²⁰

W sprawach nieletnich orzekają zwykle sądy oraz komisje do spraw nieletnich i ochrony ich praw.

16.1. GRANICE WIEKOWE

Wiek odpowiedzialności karnej ustalono na 16 lat. Może on być obniżony do 14 lat w wypadku popełnienia następujących przestępstw: zabójstwo, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, spowodowanie „średniego” uszczerbku na zdrowiu, kradzież, rozbój, zabór pojazdu mechanicznego nie w celu przywłaszczenia, fałszywe zawiadomienie o akcie terroryzmu, czyn chuligański przy obciążających okolicznościach, wandalizm i inne przestępstwa wymienione w art. 20 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej.

Kodeks karny wyróżnia cztery kategorie przestępstw w zależności od stopnia powagi czynu oraz wysokości sankcji:

- „niewielkie” zagrożone karą do 2 lat pozbawienia wolności,
- „średnie” zagrożone karą do 5 lat,

²⁰ Patrz E.B. Mielnikowa, *Juwenalna justycja. Problemy Ugołownego prawa, ugołownego prociessa i kryminologii*, Moskwa 2001. Zasięgnięto także opinii prof. L. Kornożowej z Instytutu Państwa i Prawa Rosyjskiej Akademii Nauk, Moskwa, 2006.

- „ciężkie” zagrożone karą do 10 lat,
- „bardzo ciężkie” zagrożone karą powyżej 10 lat pozbawienia wolności.

Komisje zajmują się różnymi kategoriami dzieci, które wymagają opieki państwa.

Dzieci wymagające opieki pedagogicznej i zaniedbane wychowawczo są umieszczane w domach dziecka lub zakładach wychowawczych. Są to placówki otwarte dla dzieci w wieku 8–18 lat.

Dzieci, które popełniły czyn zabroniony, a ze względu na wiek nie odpowiadają karne, są umieszczane w specjalnych szkolno-wychowawczych zakładach o charakterze zamkniętym. Jest tam szkolnictwo podstawowe i zawodowe. Przebywają tam dzieci w wieku od 11 lat.

Komisje rozpatrują też sprawy dzieci usuniętych ze szkół, przeprowadzają wywiady środowiskowe i gromadzą materiały dla sądu w sprawach karnych nieletnich oraz w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej. Rozpatrują także sprawy o przestępstwa nieletnich w wieku 14–16 lat, nieodpowiadających przed sądem karnym.

16.2. ŚRODKI I KARY

Wobec nieletniego można zastosować:

- upomnienie,
- nadzór rodziców, opiekunów lub administracyjny,
- zobowiązanie do określonego zachowania,
- zadośćuczynienie,
- umieszczenie w specjalnej szkole wychowawczej z internatem.

Środki te, z wyjątkiem ostatniego, stosuje się za popełnienie przestępstwa z kategorii „niewielkie” i „średnie”. Umieszczenie w specjalnej szkole wychowawczej z internatem jest natomiast stosowane w wypadku kategorii przestępstw „ciężkie” i „bardzo ciężkie”.

Maksymalna kara pozbawienia wolności wynosi 10 lat — może być orzeczona za przestępstwo „ciężkie” i „bardzo ciężkie”. Przy przestępstwach należących do kategorii „niewielkie” i „średnie” maksymalna kara wynosi 6 lat.

W 2003 r. wprowadzono zmianę polegającą na tym, że wobec nieletniego, który przed ukończeniem 16 lat popełnił przestępstwo „nie-

wielkie” lub „średnie”, nie można orzec kary pozbawienia wolności (ani bezwzględnej, ani w zawieszeniu). Jeśli natomiast nieletni, który nie ukończył 16 lat, popełni przestępstwo „ciężkie” lub „bardzo ciężkie”, kara może zostać orzeczona od dolnej granicy zagrożenia obniżonej o połowę.

17. SŁOWENIA²¹

W Słowenii nie ma odrębnego prawa nieletnich — przepisy regulujące postępowanie w tych sprawach są częścią prawa karnego. Aktualne kodeksy: karny i postępowania karnego obowiązują od 1 stycznia 1995 r.

17.1. GRANICE WIEKOWE

Dzieci w wieku poniżej 14 lat nie trafiają do sądu — zajmują się nimi ośrodki pracy społecznej. Młodszy nieletni — w wieku 14–16 lat — odpowiadają przed sądem, stosuje się wobec nich tylko środki wychowawcze. Starsi nieletni to osoby w wieku 16–18 lat — jako zasadę sąd stosuje wobec nich środki wychowawcze, a w wyjątkowych przypadkach może zastosować specjalne sankcje, np. grzywnę, więzienie dla nieletnich.

Młodociani to osoby, które do czasu zakończenia procesu nie osiągnęły wieku 21 lat. Młodociani są traktowani w zasadzie jak dorośli, gdy jednak sąd uzna, że ze względu na osobowość sprawcy lub na okoliczności czynu środki wychowawcze są bardziej właściwe niż kara więzienia, może takie środki zastosować. W praktyce ta możliwość jest wykorzystywana rzadko.

17.2. UPRAWNIENIA PROKURATORA

Prokurator, za zgodą oskarżonego i pokrzywdzonego, może skierować sprawę do mediacji, warunkowo umorzyć postępowanie albo przekazać sprawę do sądu.

²¹Patrz K. Filipčič, *National Report on Juvenile Criminal Law in Slovenia*, dostępny na http://www.esc-eurocrim.org/files/juvenile_criminal_law_in_slovenia.doc (październik 2007).

Pozytywne zakończenie mediacji może skutkować umorzeniem postępowania, natomiast w przypadku niepowodzenia prokurator kieruje sprawę do sądu.

Prokurator może warunkowo umorzyć postępowanie, gdy nieletni naprawił wyrządzoną szkodę, wpłacił jakąś sumę na rzecz instytucji publicznej lub charytatywnej lub wykonał pracę społecznie użyteczną.

W przypadku poważniejszych przestępstw prokurator kieruje sprawę do sądu.

17.3. POSTĘPOWANIE PRZED SĄDEM

Nie ma odrębnych sądów dla nieletnich, ale w sądach pierwszej instancji są sędziowie dla nieletnich. W drugiej instancji i w Sądzie Najwyższym orzeka się w składzie trzech sędziów, w których kompetencji są sprawy nieletnich.

Sąd wszczyna postępowanie na wniosek prokuratora. Po przeprowadzeniu wstępnego postępowania sędzia dla nieletnich przesyła akta do prokuratora, który podejmuje decyzję co do wniesienia oskarżenia. W razie wniesienia oskarżenia sprawa wraca do sądu i wówczas sędzia dla nieletnich może umorzyć postępowanie, skierować sprawę do mediacji lub do składu orzekającego ds. nieletnich, który podejmuje dalsze decyzje. Skład ten może zastosować środki wychowawcze, skierować nieletniego do określonego zakładu (instytucji) lub zastosować inne sankcje.

17.4. ŚRODKI I KARY

Stosuje się następujące środki i kary:

- nagana;
- zobowiązanie do określonego zachowania i zakazy (zakaz przebywania w określonych miejscach, zbliżania się do pewnych osób itp.);
- nadzór agencji społeczno-opiekuńczej od roku do 3 lat; nadzór wykonuje pracownik będący odpowiednikiem kuratora;
- umieszczenie w zakładzie wychowawczym;
- umieszczenie w zakładzie poprawczym;
- umieszczenie w zakładzie dla fizycznie lub umysłowo niepełnosprawnych;

- grzywna — w wypadku popełnienia przestępstwa zagrożonego karą do 5 lat pozbawienia wolności. Sąd bierze pod uwagę to, czy nieletni może sam zapłacić grzywnę. Niezapłacona grzywna nie może być zamieniona na karę więzienia (tak samo jak w wypadku dorosłych), ale można ją zamienić na środki wychowawcze;
- więzienie dla nieletnich. Jest to najsurowsza sankcja, która może być zastosowana tylko wówczas, gdy spełnione są dwa warunki: nieletni ma co najmniej 16 lat i popełnił poważne przestępstwo, za które dolna granica sankcji wynosi co najmniej 5 lat.

Kary grzywny i więzienia dla nieletnich mogą być orzekane tylko wobec nieletnich w wieku 16–18 lat i tylko w wyjątkowych przypadkach, a sąd musi uzasadnić taką decyzję, wskazać, dlaczego w danej sprawie nie zastosował środków wychowawczych.

18. SZKOCJA²²

Szkocja ma odrębny od Anglii i Walii system postępowania z nieletnimi. Ramy systemu postępowania z nieletnimi opracowane w raporcie Kilbrandona stanowiły podstawę uchwalonej w 1968 r. ustawy o pracy socjalnej. Późniejsze akty prawne, zwłaszcza aktualnie obowiązujące ustawy z lat 1994–2003, wprowadziły pewne zmiany, ale podstawowe instytucje i zasady zostały utrzymane. Nie wglębiając się w szczegóły tego skomplikowanego systemu, warto jedynie powiedzieć, że mimo iż jurysdykcja sądów karnych (chodzi głównie o tzw. sądy szeryfa) w sprawach nieletnich nie została uchylona, to utworzenie (już w 1968 r.) nowych instytucji pozwala na bardzo szerokie wyłączenie tych spraw z systemu wymiaru sprawiedliwości. Instytucją będącą podstawą szkockiego systemu postępowania z nieletnimi są swojego rodzaju trybunały złożone z ludzi niemających wykształcenia prawniczego, wolontariuszy. W trybunałach działają trzyosobowe komisje, w których muszą być reprezentowane obie płcie. Drugą instytucją jest Urząd Reportera. Reporter jest urzędnikiem, który pełni podwójną rolę: prokuratora zajmującego się sprawcami przestępstw oraz dziećmi społecznie nieprzystosowanymi-

²²Patrz G. Maher, *Age and Criminal Responsibility*, „Ohio State Journal of Criminal Law” 2005, vol. 2, s. 493, dostępny także na: http://moritzlaw.osu.edu/osjcl/Articles/Volume2_2/Symposium/Maher-PDF-4-11-05.pdf (październik 2007).

mi wymagającymi opieki. W przypadku popełnienia przestępstwa przez nieletniego w wieku co najmniej 16 lat, którego sprawę powinien w zasadzie rozstrzygać sąd karny, postępowanie prowadzi oskarżyciel publiczny.

18.1. GRANICE WIEKOWE

Wiek odpowiedzialności karnej to 16 lat. Dzieci i młodzież w wieku od 8 do 16 lat odpowiadają przed wspomnianymi komisjami, na podstawie przepisów dotyczących nieletnich, i jedynie wyjątkowo ich sprawy mogą być kierowane do sądu.

18.2. ŚRODKI I KARY

Wobec nieletniego można zastosować:

- ostrzeżenie i upomnienie;
- naprawienie szkody wyrządzonej społeczeństwu; jest to środek, który może być zastosowany wobec dzieci w wieku od 12 lat; dziecko pozostaje przez 12 miesięcy pod nadzorem władzy lokalnej i w tym czasie jest włączane w działania „naprawcze” w granicach od 10 do 100 godzin łącznie;
 - ograniczenie wolności; jest to ograniczenie swobody poruszania się dziecka, któremu zakazuje się przebywania w określonych godzinach w określonych miejscach; środek ten może być stosowany do 12 miesięcy;
 - dozór kuratora, którym może być pracownik socjalny; okres próby wynosi od 6 miesięcy do 3 lat;
 - nadzór, który jest wykonywany przez lokalnego urzędnika przez rok; nieletni może mieć obowiązek uczestniczenia w różnych programach przez czas od 10 do 100 godzin;
 - praca społecznie użyteczna, w wymiarze od 40 do 240 godzin;
 - leczenie z uzależnienia od środków odurzających; środek ten stosuje się wobec nieletnich w wieku powyżej 16 lat, przez okres od 6 miesięcy do 3 lat;
- grzywna;
- odroczenie wyroku;
- umieszczenie w zakładzie przystosowawczym; nieletni może być umieszczony na okres do roku; jeżeli zachowuje się tam dobrze, może zostać zwolniony bezwarunkowo albo warunkowo.

19. SZWAJCARIA²³

Po długotrwałych przygotowaniach (od 1985 r.) nowa ustawa o nieletnich (szwajcarska ustawa federalna o prawie karnym dla nieletnich) została uchwalona w 2003 r. Ustawa weszła w życie dopiero 1 stycznia 2006 r. Tak długi termin przyjęto dlatego, że kantony zażądały dodatkowego czasu na przygotowania.

Ustawa opiera się między innymi na zasadach:

- uwzględniania okoliczności osobistych i rodzinnych dziecka,
- stosowania środków ochronnych,
- pierwszeństwa tych środków przed karami.

Do ustawy włączono elementy sprawiedliwości naprawczej w postaci mediacji i pracy społecznie użytecznej.

Z drugiej strony ustawa zaostrza odpowiedzialność, wprowadzając dwa nowe elementy:

- kwalifikowane pozbawienie wolności do lat 4 dla nieletnich, którzy ukończyli 16 lat, dopuścili się ciężkiego przestępstwa i stanowią zagrożenie dla społeczeństwa;
- umieszczenie w zakładzie zamkniętym w celu zapobieżenia skrzywdzeniu się nieletniego przez samego siebie albo uchronienia społeczeństwa przed poważnym pokrzywdzeniem.

19.1. GRANICE WIEKOWE

Wiek odpowiedzialności karnej podwyższono z 7 do 10 lat. Ta granica jest jedną z najniższych na świecie (ponadto Szwecja i Republika Myanmar, tj. dawniej Birma). Górna granica wieku nieletnich wynosi natomiast 18 lat, jak w większości krajów świata. Od ukończenia 15 lat można wobec nieletniego stosować następujące środki: kwalifikowaną pracę społecznie użyteczną, grzywnę i pozbawienie wolności (od ukończenia 16 lat może zostać orzeczona kwalifikowana kara pozbawienia wolności).

19.2. ŚRODKI I KARY

Środki ochronne polegają na umieszczeniu w zakładzie. Istnieje wiele bardzo różnych zakładów, choć brakuje stosownych w wypadku zaburzeń umysłowych. System tych zakładów nie wynika z obiektywnej

²³J. Zermatten, *The Swiss Federal Statute on Juvenile Criminal Law*, [w:] *International Handbook...*, s. 295 i n.

analizy potrzeb, a z dyskryminacyjnych — zdaniem autora — określić postaw lub charakteru umieszczanych tam nieletnich. Nowa ustawa nakazuje przeprowadzanie analiz i monitorowanie nieletnich oraz modyfikowania środków poprzez przenoszenie ich do innych zakładów, choć poza tym niewiele zmienia i pozwala na hojne szafowanie umieszczeniem w zakładach.

Kary, poza tradycyjnymi, takimi jak nagana, grzywna i „obowiązek pracy”, zostały wzbogacone o pracę społecznie użyteczną. Pracę tę traktuje się jako środek naprawiania siebie samego oraz krzywdy wyrządzonej społeczeństwu, a jednocześnie jako alternatywę dla krótkoterminowego pozbawienia wolności. Pracę może zastępować np. uczestniczenie w kursie (kurs bezpieczeństwa drogowego, kurs z zakresu wiedzy o ochronie zdrowia, sesje dla przestępców seksualnych). Kwalifikowana praca społecznie użyteczna (orzekana na czas do 3 miesięcy) może się wiązać z obowiązkiem zamieszkiwania w określonym miejscu. Nieletni skazani na karę grzywny lub karę do 3 miesięcy pozbawienia wolności może wносить o zamianę jej na karę pracy społecznie użytecznej. Stosowanie tej kary ma się stać zasadą.

Kara kwalifikowanego pozbawienia wolności ma natomiast być wyjątkiem. Warunki jej orzeczenia są następujące:

- ukończenie przez sprawcę 16 lat w chwili popełnienia przestępstwa;
- popełnienie przestępstwa zagrożonego karą co najmniej 3 lat pozbawienia wolności (tj. obecnie morderstwo, zabójstwo, kwalifikowane włamanie, wzięcie zakładników, przymus seksualny, gwałt, podpalenie); lub
- popełnienie jednego z wymienionych przestępstw (ciężkie uszkodzenie ciała, rozbój kwalifikowany, bezprawne pozbawienie wolności lub uprowadzenie) poprzez działanie szczególnie bezwzględne lub ze szczególnie niskich pobudek.

Można orzec środki wychowawcze w połączeniu z karą.

Postępowanie toczy się według kantonalnych kodeksów postępowania karnego (dla dorosłych). W nowej ustawie zawarto przepisy modyfikujące postępowanie prowadzone wobec nieletniego w zakresie:

- tymczasowego aresztowania,
- wyłączenia jawności rozprawy,
- osobistego stawiennictwa stron,
- prawa do obrony,
- prawa do zaskarżenia orzeczenia.

Kantony mają obowiązek uwzględnienia tych unormowań w swoim prawie.

Wdrożenie nowej ustawy wymaga wybudowania nowych więzień i aresztów oraz zorganizowania systemów mediacji i wykonywania pracy społecznie użytecznej. Kantony mają na to 10 lat.

20. SZWECJA²⁴

20.1. GRANICE WIEKOWE

Odpowiedzialność za reakcję na przestępczość młodych ludzi spoczywa na służbach społecznych i systemie ochrony prawnej. Zakres kompetencji służb/organów ochrony prawnej jest uzależniony od wieku sprawcy:

- w stosunku do osób w wieku do 15 lat — właściwość przede wszystkim służb społecznych;
- w stosunku do osób w wieku od 15 do 17 (a w niektórych wypadkach do 20 lat) — właściwość podzielona między służby społeczne i organy ochrony prawnej;
- w stosunku do osób w wieku od 17 do 20 lat — właściwość przede wszystkim organów ochrony prawnej.

20.2. ORGANY OCHRONY PRAWNEJ

Policja. W wypadku wykrycia drobnego przestępstwa nieletniego policja może wydać nakaz zaprzestania naruszania w taki sposób prawa. Jeśli jest to wystarczające, można nie nadać sprawie dalszego biegu. Możliwe jest również nakazanie przez policję naprawienia szkody wyrządzonej takim przestępstwem.

Z takimi wyjątkami policja ma obowiązek przeprowadzania dochodzeń w sprawach przestępstw popełnionych przez nieletnich, którzy ukończyli 12 lat, we współpracy jednak ze służbami społecznymi. Celem dochodzenia jest stwierdzenie, czy zachodzi potrzeba zastosowania środków społecznych. Sprawy o przestępstwa popełnione przez młodsze osoby policja może badać tylko w szczególnych przypadkach. Służba społeczna ma prawo zażądania zawieszenia dochodzenia, jeśli dotyczy

²⁴J. Sarnecki, F. Estrada, *Keeping the Balance Between Humanism and Penal Punitivism: Recent Trends in Juvenile Delinquency and Juvenile Justice in Sweden*, [w:] *International Handbook...*, s. 473 i n.

ono osoby, która nie ukończyła 15 lat. Materiały ukończonego dochodzenia dotyczącego osoby w tym wieku policja przekazuje służbom społecznym; dotyczącego nieletniego starszego — prokuratorowi; jeśli jednak chodzi o osobę w wieku poniżej 18 lat, o przekazaniu sprawy prokuratorowi informuje się służby społeczne.

Prokurator. To on decyduje o zatrzymaniu podejrzanego nieletniego oraz może wystąpić do sądu z wnioskiem o jego aresztowanie (jest to rzadkie). Aresztowanie osoby w wieku 15–17 lat wymaga „wyjątkowej przyczyny”. Po zakończeniu policyjnego dochodzenia prokurator podejmuje decyzję o:

- umorzeniu dochodzenia albo
- zrzeczeniu się oskarżenia, albo
- nałożeniu sankcji w trybie uproszczonym, albo
- wniesieniu oskarżenia do sądu.

Umorzenie dochodzenia następuje, jeśli np. czyn nie stanowi przestępstwa lub brakuje dowodów. Zrzeczenie się oskarżenia oznacza natomiast, że wobec osoby winnej nie stosuje się żadnych środków prawnych (pod warunkiem niepopelnienia dalszego przestępstwa). Niemniej jednak osoba winna zostaje wpisana do rejestru skazanych. Zrzeczenie się oskarżenia może nastąpić w wypadku czynu „mniej poważnego”, jeśli podejrzany przyznaje się do jego popełnienia. Jeśli się nie przyznaje, sprawę rozpoznaje sąd.

20.3. ŚRODKI I KARY

W Szwecji stosuje się następujące środki i kary:

- grzywna dniówkowa (taka sama, jaką może nałożyć prokurator);
- oddanie pod opiekę służb społecznych, które stosują wybrane przez siebie środki;
- osadzenie w instytucji dla nieletnich — w zasadzie na czas stanowiący połowę długości kary więzienia, na którą skazano by dorosłego za ten sam czyn; jest to ta sama instytucja wychowawcza, do której nieletni może trafić decyzją służb społecznych pod tzw. przymusową opiekę (osadzenie w instytucji dla nieletnich jest sankcją względnie nową, wprowadzoną w 1999 r., która spowodowała zmniejszenie liczby nieletnich skazywanych na karę więzienia z około 60 do około 4 osób rocznie);
- probacja;
- specjalna forma probacji, która rozpoczyna się od krótkoterminowego pobytu w więzieniu;

- kara więzienia w zawieszeniu;
- kara więzienia (osoby w wieku 15–18 lat, tylko w wyjątkowych przypadkach).

Można łączyć różne kary i środki.

Służby społeczne. Są wyłącznie właściwe w wypadku osób, które nie ukończyły 15 lat (przestępczość w tej grupie wiekowej jest uważana za problem tylko społeczny, a nie kryminalny) oraz spełniają pewne funkcje w odniesieniu do osób starszych. Służby te stosują środki takie, jak:

- rozmowa z nieletnim lub jego rodzicami,
- zapewnianie ekonomicznego wsparcia rodzinie, terapii, innych form wsparcia, pomocy w rozwiązywaniu problemów rodziny,
- przymusowe umieszczanie w „domach rodzinnych” i „domach zamieszkania i opieki”,
- przymusowe umieszczanie w zakładach wychowawczych.

Stosowanie środków przymusowych jest bardzo ograniczone. Od takiej decyzji przysługuje odwołanie do sądu administracyjnego, a nadto podlega ona kontroli co 6 miesięcy.

21. UKRAINA²⁵

Nowy kodeks karny, uchwalony 5 kwietnia 2001 r., wszedł w życie 1 września 2001 r. Nie ma odrębnej ustawy o nieletnich ani specjalnego sądownictwa. Zasady odpowiedzialności nieletnich zawarte są w jednym z rozdziałów kodeksu karnego.

21.1. GRANICE WIEKOWE

Wiek odpowiedzialności karnej określono na 16 lat. Nieletni w wieku 14–16 lat mogą jednak również ponosić odpowiedzialność karną za popełnienie wymienionych w kodeksie przestępstw. Są to: umyślne zabójstwo, zamach na życie funkcjonariusza państwowego lub społecznego, pracownika ochrony prawnej, członka społecznej formacji ochrony porządku publicznego i granicy państwowej lub żołnierza, sędziego, ławnika ludowego, przysięgłego — w związku z ich działalnością związaną z realizacją wymiaru sprawiedliwości — obrońcy lub przedstawiciela

²⁵ Patrz M. Mozgawa, I. Khmaruk, *Odpowiedzialność nieletnich w ukraińskim prawie karnym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2004, nr 3.

osoby — w związku ze świadczeniem pomocy prawnej, przedstawiciela obcego państwa; umyślne ciężkie lub „średnie” uszkodzenie ciała, dywersja, bandytyzm, akt terrorystyczny, wzięcie zakładnika, zgwałcenie, wymuszone zaspokojenie popędu płciowego w perwersyjnej formie, kradzież, kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie, umyślne zniszczenie lub uszkodzenie mienia, uszkodzenie drogi lub środka transportu, kradzież lub przywłaszczenie taboru kolejowego, statku lotniczego, morskiego lub rzecznego, bezprawne zawładnięcie środkiem transportu, chuliگاństwo.

21.2. ŚRODKI I KARY

W przypadku nieletnich kodeks karny przewiduje szersze niż wobec dorosłych możliwości uwolnienia od odpowiedzialności karnej, przy jednoczesnym zastosowaniu przymusowych środków wychowawczych np. wobec nieletniego, który po raz pierwszy popełnił przestępstwo niedużej lub średniej wagi.

Przymusowe środki wychowawcze to:

- upomnienie;
- ograniczenie czasu wolnego i określenie szczególnych wymagań co do zachowania się nieletniego;
- przekazanie nieletniego pod dozór rodziców lub osób ich zastępujących albo pod dozór kolektywu pedagogicznego lub pracowniczego za jego zgodą, a także dozór osoby godnej zaufania, na jej wniosek;
- nałożenie na nieletniego, który ukończył 15 lat i ma majątek, środki lub zarobki, obowiązku naprawienia wyrządzonej szkody majątkowej;
- skierowanie nieletniego do specjalnego szkolno-wychowawczego zakładu dla dzieci i młodzieży do czasu jego poprawy, jednakże na okres nieprzekraczający 3 lat.

Kary:

- grzywna, którą stosuje się w zależności od możliwości finansowych nieletniego; jej wysokość zależy od ciężaru popełnionego przestępstwa i od sytuacji majątkowej nieletniego;
- prace publiczne, które można orzec wobec nieletniego w wieku 16–18 lat, na czas od 30 do 120 godzin, do 2 godzin dziennie;
- prace poprawcze, które nieletni (w wieku 16–18 lat) wykonuje w swoim miejscu pracy w okresie od 2 miesięcy do roku. Z wynagrodzenia nieletniego potrąca się od 5 do 10%;

- areszt stosowany wobec nieletnich, którzy w chwili wydawania orzeczenia ukończyli 16 lat. Karę tę wykonuje się w specjalnie przygotowanych zakładach, przez czas od 15 do 45 dni;
- kara pozbawienia wolności, która jest wykonywana w specjalnych zakładach o charakterze wychowawczym. Wobec osób, które w chwili popełnienia przestępstwa nie ukończyły 18 lat, nie można orzec kary powyżej 10 lat. Kodeks określa górną granicę kary, jaką może orzec sąd w zależności od ciężaru przestępstwa: za przestępstwo o niedużej wadze — 2 lata; za przestępstwo średniej ciężkości — 4 lata; za ciężkie przestępstwo — 7 lat; za szczególnie ciężkie przestępstwo — 10 lat; za umyślne pozbawienie życia — 15 lat.

22. STANY ZJEDNOCZONE²⁶

Amerykański system odpowiedzialności nieletnich nie jest jednolity, gdyż własne uregulowania ma każdy z 50 stanów oraz Dystrykt Columbia. Ponadto w pewnym zakresie obowiązują także odrębne uregulowania federalne. Tym samym przedstawione poniżej informacje dotyczyć będą instytucji najpowszechniejszych, aczkolwiek niekoniecznie spotykanych w każdym stanie.

Tradycyjny angielski system *common law* nie przewidywał odrębnego sądownictwa dla nieletnich. Osoby w wieku poniżej 7 lat życia uznawane były za nieodpowiedzialne na podstawie prawa karnego, osoby w wieku 7–14 za odpowiedzialne warunkowo (tj. pod warunkiem wykazania, że działały z rozeznaniem), natomiast osoby od 15 roku życia były w pełni odpowiedzialne. Odrębne sądy dla nieletnich zaczęły powstawać w Stanach Zjednoczonych dopiero na początku XX w. Obecnie odrębne sądownictwo dla nieletnich funkcjonuje w każdym stanie.

22.1. GRANICE WIEKOWE

Każdy stan ma odrębne regulacje dotyczące wieku odpowiedzialności karnej. Dotyczy to zarówno minimalnego wieku odpowiedzialności kar-

²⁶D. Bishop, S. Decker, *Juvenile Justice in the United States: A Review of Policies, Programs and Trends*, European Working Group on Juvenile Justice; F. Reddington, *Age and Criminal Responsibility*, „Journal of the Institute of Justice and International Studies” 2002, nr 1; P. Torbet i inni, *Juveniles facing criminal sanctions: Three states that changed the rules*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2000.

Tabela 2. Wiek odpowiedzialności karnej nieletnich

Wiek	Liczba stanów (łącznie z Dystryktem Columbia)
Minimalny od urodzenia	35
6 lat	1
7 lat	3
8 lat	1
10 lat	11
Maksymalny	
16 lat	3
17 lat	10
18 lat	38

Źródło: Opracowanie własne.

nej, wieku, w którym osoba może zostać skazana na karę śmierci, oraz maksymalnego wieku podlegania jurysdykcji sądów dla nieletnich.

Ponadto jurysdykcja sądów dla nieletnich może się rozciągać również na osoby już pełnoletnie, aż do 24 roku życia (tak w trzech stanach).

W tych stanach, które nie określają minimalnego wieku odpowiedzialności karnej, przyjmuje się domniemanie prawne, że nieletni nie był w stanie rozpoznać znaczenia swojego czynu. Domniemanie to może być obalone przez prokuratora.

We wszystkich systemach istnieje możliwość przekazania sprawy z jurysdykcji sądu dla nieletnich do sądu dla dorosłych, w przypadku oskarżenia o pewne typy przestępstw i osiągnięcia przez nieletniego pewnego wieku.

Nieletni, którego sprawa została przekazana sądowi dla dorosłych, podlega wszystkim sankcjom przewidzianym dla dorosłych, z wyjątkiem kary śmierci, która może być orzeczona wyłącznie wtedy, gdy sprawca w chwili przestępstwa miał ukończone co najmniej 16 lat. Niektórzy nieletni odbywają karę w zakładach dla dorosłych, aczkolwiek dotyczy to głównie 17-latków (75% wszystkich osób poniżej 18 roku życia).

22.2. ŚRODKI I KARY

Jak już wspomniano, do nieletnich podlegających przekazaniu do sądu dla dorosłych mają zastosowanie wszystkie sankcje przewidziane dla dorosłych. Ponadto wiele stanów wprowadziło obowiązek orzeczenia

Tabela 3. Minimalny wiek nieletniego, od którego możliwe jest przekazanie jego sprawy do sądu dla dorosłych

Wiek	Liczba stanów (łącznie z Dystryktem Columbia)
Brak określonego minimum	23
10 lat	2
12 lat	3
13 lat	6
14 lat	16
16 lat	1

Źródło: Opracowanie własne.

pewnej minimalnej kary (w tym kary pozbawienia wolności) za określone przestępstwa, zwłaszcza z użyciem przemocy i narkotykowe.

Poza karą pozbawienia wolności (wykonywaną w więzieniach lub zakładach dla nieletnich) nieletni mogą być również kierowani na tzw. obozy trwające 90–120 dni, w trakcie których poddawani są wojskowej dyscyplinie.

Wobec nieletnich może być stosowany dozór elektroniczny.

Oczywiście, wobec nieletnich stosowane są różnego rodzaju środki terapeutyczne.

23. WĘGRY²⁷

Na Węgrzech nie ma ani odrębnych sądów dla nieletnich, ani oddzielnej, dotyczącej ich ustawy, w kodeksie karnym są natomiast odnoszące się do nich przepisy, zwłaszcza w zakresie katalogu środków i kar. W postępowaniu z nieletnimi podstawową zasadą jest podejście wychowawcze, a stosowanie kary możliwe jest wówczas, gdy środki wychowawcze są niecelowe. Prawdopodobnie w roku 2007 albo 2008 zostanie uchwalony nowy kodeks karny.

²⁷ Opracowano na podstawie informacji uzyskanych od dr I. Gorgeni, kierującej Instytutem Prawa Karnego i Kryminologii Uniwersytetu w Miskolc, Węgry.

23.1. GRANICE WIEKOWE

Osoby w wieku 14–18 lat odpowiadają karne, są wobec nich stosowane zarówno środki wychowawcze, jak i kary. Nie ponoszą odpowiedzialności karnej dzieci mające poniżej 14 lat.

23.2. ŚRODKI I KARY

Możemy je podzielić na środki wychowawcze oraz kary i kary dodatkowe.

Środki wychowawcze:

- upomnienie,
- dozór kuratora,
- przymusowe leczenie, w tym z uzależnienia alkoholowego,
- przepadek rzeczy,
- przepadek składników majątkowych,
- umieszczenie w zakładzie poprawczym.

Okres pobytu w zakładzie poprawczym wynosi od roku do 3 lat. Sąd może warunkowo zwolnić nieletniego, po odbyciu co najmniej połowy orzeczonego okresu. Okres próby wynosi co najmniej rok, w czasie którego nieletni pozostaje pod dozorem kuratora. Popęlnienie nowego przestępstwa lub niewywiązywanie się z obowiązków nałożonych przez sąd może skutkować odwołaniem warunkowego zwolnienia. Po ukończeniu 19 lat nieletni jest zwalniany z zakładu poprawczego.

Kary:

- grzywna,
- praca społecznie użyteczna,
- kara więzienia.

Najkrótsza kara więzienia wynosi miesiąc i może być orzeczona za wszystkie przestępstwa. Kodeks karny określa natomiast dość szczegółowo długość kary pozbawienia wolności, jaką w konkretnych przypadkach sąd może orzec. I tak wobec nieletnich, którzy w chwili popełnienia przestępstwa ukończyli 16 lat, sąd może orzec karę 15 lat, gdy przestępstwo jest zagrożone karą dożywocia, a 10 lat, gdy czyn jest zagrożony karą przekraczającą 10 lat. Jeżeli podobna sytuacja dotyczy nieletnich w wieku poniżej 16 lat, mogą oni otrzymać 10 lat za przestępstwo zagrożone karą dożywocia, a 5 lat za czyn zagrożony karą powyżej 5 lat.

Kary dodatkowe:

- zakaz publicznej działalności,

- zakaz wykonywania zawodu,
- zakaz prowadzenia pojazdów.

24. WŁOCHY²⁸

Na przełomie lat 1988 i 1989 przyjęto we Włoszech nowe przepisy regulujące postępowanie karne wobec nieletnich. Przepisami tymi ustanowiono autonomiczny system wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, który tylko pomocniczo posługuje się kodeksem karnym i kodeksem postępowania karnego.

System odpowiedzialności nieletnich opiera się na trzech podstawowych zasadach: poszanowaniu osobowości nieletniego, stosowaniu wyspecjalizowanej procedury karnej oraz funkcji wychowawczej.

W skład tego systemu wchodzi sądy dla nieletnich, prokuratorzy przy sądach dla nieletnich, sędzia śledczy przy sądzie dla nieletnich, prokurator generalny przy sądzie apelacyjnym, wydział sądu apelacyjnego dla nieletnich oraz kuratorzy dla nieletnich.

Sądy dla nieletnich orzekają w składzie dwóch sędziów oraz dwóch specjalistów w zakresie wychowania dzieci — mężczyzny i kobiety. Sąd dla nieletnich jest właściwy w sprawach o czyny zabronione popełnione przez nieletnich w wieku poniżej 18 lat. Sąd dla nieletnich jest również właściwy w sprawach, w których albo nie doszło do popełnienia przestępstwa, a nieletni wymaga resocjalizacji, albo popełniono czyn zabroniony, ale nieletni nie ponosi odpowiedzialności prawnokarnej. Od orzeczenia sądu przysługuje odwołanie do wydziału do spraw nieletnich w sądzie apelacyjnym.

24.1. GRANICE WIEKOWE

We Włoszech wiek odpowiedzialności karnej nieletnich wynosi 14 lat. Nieletni w wieku 14–18 lat mogą być pociągnięci do odpowiedzialności tylko wtedy, gdy działali umyślnie oraz z rozeznaniem.

Nieletni w wieku poniżej 14 lat, którzy dopuszczają się czynów zabronionych, kierowani są pod nadzór służb społecznych gminy. Jeśli

²⁸ Patrz R. Cecchetti, A.-L. Boffi, *Report on the implementation of the Convention on the Rights of the Child by Italy*, Committee On The Rights of the Child, 32nd Session, Genewa, 13–31 stycznia 2003 r.; A. Manna, E. Infante, *Criminal Justice Systems in Europe and North America — ITALY*, HEUNI, European Institute for Crime Prevention and Control, Helsinki 2000.

nietelni nie może pozostać w swoim środowisku rodzinnym, sąd dla nieletnich może nakazać umieszczenie go w rodzinie zastępczej, we wspólnocie domowej (jest to wspólnota zorganizowana na kształt rodziny, a prowadzona przez specjalistów z zakresu pedagogiki, w której nie może przebywać więcej niż 10 dzieci) albo w odpowiednim zakładzie, pod nadzorem lokalnej służby społecznej.

Nietelni może być zatrzymany i tymczasowo aresztowany wyłącznie w przypadku zarzutów o popełnienie przestępstwa zagrożonego karą co najmniej 9 lat pozbawienia wolności lub dożywocia. Ponadto nietelni może być pozbawiony wolności w przypadku innych poważnych przestępstw, takich jak: kradzież zuchwała, gwałt, rozbój, wymuszenie rozbójnicze, przestępstwa związane z produkcją i obrotem bronią i narkotykami.

Standardowa długość tymczasowego aresztowania we Włoszech wynosi 3 miesiące. W odniesieniu jednak do nieletnich w wieku 14–16 lat jest ona zredukowana o dwie trzecie (tj. do miesiąca), a w odniesieniu do nieletnich z grupy wiekowej 16–18 lat o połowę (tj. do jednego i pół miesiąca). W praktyce czas aresztowania może być znacznie dłuższy i wynosić nawet 2 lub 3 lata.

24.2. ŚRODKI I KARY

Pozbawienie wolności jest traktowane jako środek ostateczny. Inne środki obejmują nałożenie określonych obowiązków, umieszczenie w domu lub wspólnocie domowej.

Obowiązki mogą obejmować zobowiązanie do podjęcia nauki, pracy lub innych działań. Mogą również polegać na zakazie uczęszczania do określonych miejsc lub spotykania się z określonymi osobami, zakazie opuszczania domu o określonych porach itd.

Umieszczenie w domu to zobowiązanie nietelnego do pobytu w domu rodzinnym lub innym domu prywatnym, pod nadzorem rodziców lub innych opiekunów.

Umieszczenie w placówce (wspólnocie domowej) jest środkiem zbliżonym do umieszczenia w domu albo we wspólnocie domowej. Wspólnota jest zorganizowana na kształt rodziny, a prowadzona przez specjalistów z zakresu pedagogiki; we wspólnocie może przebywać co najwyżej 10 dzieci.

W toku postępowania może być również stosowana mediacja oraz środki sprawiedliwości naprawczej.

Kara pozbawienia wolności jest traktowana jako środek ostateczny. Zasady jej wymierzania są określone w kodeksie karnym, z tym że kodeks nakazuje łagodniejsze traktowanie nieletnich sprawców.

Kara odbywana jest w zakładach karnych dla nieletnich. W zakładach dla nieletnich mogą przebywać sprawcy do ukończenia 21 roku życia.

Istnieje również możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary i oddania sprawcy pod dozór, jeśli orzeczona kara nie przekracza 3 lat pozbawienia wolności, jak również możliwość odbycia kary w warunkach półwolnościowych (w specjalnych instytucjach) lub jako kary ograniczenia wolności, jeśli orzeczona kara nie przekracza 2 lat pozbawienia wolności.

**W serii książek Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości
dotychczas ukazały się:**

- Jan Brol, *Depozyty sądowe. Praktyka sądowa. Wnioski de lege ferenda*
- Jan Brol, *Spółki prawa handlowego. Stan prawny na dzień 1 września 1993*
- Jan Brol, *Prawo upadłościowe w świetle praktyki sądowej. Stan prawny na dzień 1 marca 1995*
- Jan Brol, Marek Safjan, *Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Raport z badań*
- Konrad Buczkowski, Michał Wojtaszek, *Pranie pieniędzy*
- Konrad Buczkowski, Michał Wojtaszek, *Przestępstwa gospodarcze w praktyce prokuratorskiej i sądowej*
- *Crime Control in Poland*, red. Jerzy Jasiński, Andrzej Siemaszko
- Maciej Domański, *Orzekanie przepadku świadczenia «niegodziwego» (art. 412 k.c.)*
- Elżbieta Holewińska-Łapińska, *«Adopcje zagraniczne» w praktyce polskich sądów*
- Elżbieta Holewińska-Łapińska, *Orzekanie separacji*
- *Mediacja. Nieletni przestępcy i ich ofiary; Mediation. Juvenile Offender — Victim* (książka dwujęzyczna), red. Beata Czarnicka-Działuk, Dobrochna Wójcik
- Michał Jankowski, Andrzej Siemaszko, *Administration of Justice in Poland*
- *Ławnicy. Rezultaty badań empirycznych*, red. Andrzej Siemaszko
- *Niemieckie prawo insolwencyjne*, red. Jan Brol, tłum. Marek A. Zieliński
- *Prawo w działaniu*, t. 1: *Sprawy cywilne*, red. Elżbieta Holewińska-Łapińska
- *Prawo w działaniu*, t. 2: *Przewlekłość postępowania sądowego*, red. Elżbieta Holewińska-Łapińska, Andrzej Siemaszko
- *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, t. 1: *Prawo spółek*, red. Marek Safjan
- *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, t. 2: Stanisław Przyjemski, *Prawo karne*
- *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, t. 3: *Dokumenty karne*, red. Eleonora Zielińska
- *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, t. 4: Aleksander Chłopecki, Marcin Dyl, *Rynek kapitałowy*
- *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, t. 5: *Prawo gospodarcze. Wybrane zagadnienia*, red. Marek Safjan przy współpracy Iwony Hykawy
- *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie*, t. 6: *Dokumenty karne*, cz. II, red. Eleonora Zielińska
- *Przestępczość gospodarcza. Doświadczenia europejskie i amerykańskie*, red. Andrzej Siemaszko
- Jacek Sadomski, *Naruszenie dóbr osobistych przez media (analiza praktyki sądowej)*
- Marek Safjan, *Prawo i medycyna. Ochrona praw jednostki a dylematy współczesnej medycyny*

- Andrzej Siemaszko, *Kogo biją, komu kradną. Przeszłość nie rejestrowana w Polsce*
- Andrzej Siemaszko, Beata Gruszczyńska, Marek Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce 1*, red. Andrzej Siemaszko
- Andrzej Siemaszko, Beata Gruszczyńska, Marek Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce 2*, red. Andrzej Siemaszko
- Andrzej Siemaszko, Beata Gruszczyńska, Marek Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce 3*, red. Andrzej Siemaszko
- Zbigniew Skarżyński, *Bójka i pobicie w polskim prawie karnym*
- *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 1: *Prawo rodzinne*, red. Marek Safjan
- *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 2: *Prawo cywilne*, red. Marek Safjan
- *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 3: *Prawo karne*, red. Eleonora Zielińska
- *Standardy prawne Rady Europy. Zalecenia*, t. 4: *Sądownictwo. Organizacja — postępowanie — orzekanie*, wybór i tłum. Jerzy Jasiński
- *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 5: *Prawo gospodarcze*, red. Marek Safjan przy współpracy Iwony Hykawy i Jacka Sadowskiego
- Teodor Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*
- Roman Trzaskowski, *Działalność statutowa a działalność gospodarcza fundacji — prawo i praktyka*
- *Tymczasowe aresztowanie*, red. Andrzej Siemaszko
- Edward Warzocha, *Postępowanie zabezpieczające. Komentarz do art. 730–757 k.p.c.*

Książki te można nabyć w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości
tel.: (0-22) 826 03 63, e-mail: iws@iws.org.pl

Te i inne książki wydane przez Oficynę Naukową można zamawiać w biurze Oficyny,
ul. Mokotowska 65/3, 00-533 Warszawa,
tel.: (0-22) 622 02 41, fax (0-22) 622 02 42
e-mail: oficyna.naukowa@data.pl www.oficyna-naukowa.com.pl